

Карика која недостаје

**Механизми подршке детету са тешкоћама при преласку
на следећи ниво обавезног образовања у „редовном
образовном систему”**

Весна Златаровић и Милена Михајловић

Издавач
ЦИП-Центар за интерактивну педагогију
Београд, 2013

За издавача
Милена Михајловић, извршна директорка

Лектура
Ирена Поповић
Марија Ристовски (лектура прилога)

Корице
Вук Јоцић

Обрада и штампа
Досије студио

Тираж
500

ИСБН
978-86-7526-023-3

Карика која недостаје

**Механизми подршке детету са тешкоћама при преласку
на следећи ниво обавезног образовања у „редовном
образовном систему”**

Весна Златаровић и Милена Михајловић

Београд – 2013

Штампање ове публикације обезбедио је Програм за рани развој Фондације за отворено друштво, Лондон (Early Childhood Programme, Open Society Foundations, London)

НАПОМЕНА:

Публикација није у продаји, већ се дарује заинтересованим стручњацима и институцијама.

Публикација је доступна на вебсајтовима ЦИП-Центра за интерактивну педагогију

<http://cipcentar.org/index.php/publikacije1/izdavastvo-cip-centra/ostale-publikacije>

и

<http://www.inkluzija.org>

САДРЖАЈ

Предговор	7
Изрази захвалности	9
Објашњење појмова и коришћене терминологије	11
Списак скраћеница	12
Резиме	13
1. Контекст	16
1.1 Национални контекст	16
1.2 Образовне установе укључене у истраживање	19
1.3 Образовне установе укључене у развијање и испробавање модела транзиције	20
2. ПРОЈЕКАТ <i>Карика која недостаје – Развијање механизма подршке детету са тешкоћама при преласку на следећи ниво обавезног образовања у „редовном образовном систему“</i>	22
2.1 Шта кажу деца	28
2.2 Шта кажу психолози и педагози предшколских установа и основних школа	29
3. Истраживање механизма подршке деци током периода транзиције	30
3.1. Циљ, методологија и узорак	30
3.2. Налази истраживања	31
3.3. Примери добре транзиционе праксе представљени на фокус групама	38
3.4. Препоруке како олакшати процес транзиције деце из у први разред и из четвртог у пети разред основне школе (на основу истраживања)	39
4. Модел подршке детету током преласка на виши ниво образовања	43
4.1 Инклузивна пракса, спремне школе и спремно дете	43
4.2 Разумевање транзиционог периода	45
4.3 Модел пружања подршке у периоду транзиције	48
4.4 Улоге запослених у ПУ и ОШ	51
4.5 Кораци у упознавање породице, детета, наставника и успостављање сарадње	53
5. Припрема за школу	56
5.1 Полазак у први разред	57
5.2 Прелазак у пети разред	61
6. Анализа препрека за успешно укључивање детета/ученика	64
6.1 Врсте препрека	64
6.2 Превазилажење препрека	65
6.3 Планирање у документима	81
Литература	82
Литература на енглеском	82
Литература на српском	83

Прилози¹

- прилог 1.1 Упитник за предшколску установу (001)²
- прилог 1.2 Упитник за основну школу (002)
- прилог 1.3 Упитник за васпитаче (003)
- прилог 1.4 Упитник за учитеље (004)
- прилог 1.5 Упитник за наставнике (005)
- прилог 1.6 Протокл за фокус групе (006)
- прилог 1.7 Питања за интервју са стручњацима у образовању (007)
- прилог 2 – Списак установа укључених у истраживање (008)
- прилог 3 – Списак прегледане литературе на српском и анализа садржаја (009)
- прилог 4 – Примери добре праксе транзиције (010)
- прилог 5 – Приручник Савети из праксе (011)
- прилог 6 – Упитници за родитеље при поласку детета у први (пети) разред (012)
- прилог 7.1 – Формулар за анализу препрека и израду транзиционог плана у ОШ (013)
- прилог 7.2 – Формулар за анализу препрека и израду транзиционог плана у ПУ (014)
- прилог 8.1 – Анализа препрека и извештај ментора, ОШ (015)
- прилог 8.2 – Анализа препрека и транзициони план ПУ (016)
- прилог 8.3- Анализа препрека и транзициони план ПУ (017)
- прилог 8.4 – Анализа препрека и транзициони план ОШ (018)
- прилог 8.5- Анализа препрека ОШ (019)
- прилог 9 – Листа дидактичких средстава и остале опреме (020)
- прилог 10 – Критеријуми успешне транзиције (021)
- прилог 11 – Подсетник за вођење интервјуа са децом са тешкоћама (022)
- прилог 12- Шта су рекла деца, примери интервјуа (023)
- прилог 13 – Опис предшколских установа у пројекту (024)
- прилог 14 – Опис основних школа у пројекту (025)

---

¹ Сви прилози се налазе на компакт диску који је саставни део ове публикације

² Редни број прилога на компакт-диску.

ПРЕДГОВОР

ЦИП-Центар за интерактивну педагогију јесте удружење које већ петнаест година доприноси демократизацији образовних и друштвених процеса у Републици Србији. Наше активности су усмерене ка унапређењу квалитета и доступности образовања; подизању компетенција стручњака, родитеља и активиста; образовању за друштвену правду и интеркултуралност; пружању подршке деци раног узраста и њиховим породицама, као и младима за самозаступање и активно грађанство³. У сарадњи са стручњацима из образовних и других установа, надлежних министарстава, међународних организација и удружења грађана, родитељима и запосленима у локалним самоуправама, развијамо моделе којима се унапређују поједини сегменти образовно-васпитног процеса.

У публикацији која је пред Вама и пратећем компакт-диску приказана су искуства стечена током спровођења пројекта *Карика која недостаје – Развијање механизма подршке детету са тешкоћама при преласку на следећи ниво обавезног образовања у „редовном образовном систему“*.

Пројекат је реализован као део нашег ширег ангажовања на подршци инклузији деце са тешкоћама у „редовни образовни“ систем. У оквиру пројекта развијен је модел свеобухватне, систематске, планиране и индивидуализоване подршке детету са тешкоћама у периоду када полази у школу и прелази у пети разред, праћења спровођења подршке и процене остварених резултата. Модел је у потпуности у складу са законском и подзаконском регулативом, он појашњава кораке у процедурама и описује учешће различитих актера.

Публикација је намењена свима који раде у образовању јер су најстручнији и најодговорнији за креирање политика и њихово спровођење у пракси. Надамо се да ће запосленима у предшколским установама, основним школама, школским управама, Министарству просвете, науке и технолошког развоја, Заводу за унапређење васпитања и образовања и Заводу за вредновање квалитета образовања и васпитања она бити подстицај да промишљају и обогате свој рад искуствима колега и колегиница која су представљена у овој публикацији.

Верујемо да ће родитељи деце са тешкоћама наћи корисне савете како да у сарадњи са стручњацима подрже своје дете да што безболније прелази на више нивое образовања и васпитања и континуирано и успешно се школује. Волеле бисмо да и други родитељи прочитају ову публикацију са жељом да боље разумеју изазове са којима се сусрећу вршњаци њихове деце и да активно подрже образовање деце са тешкоћама и њихове родитеље.

Како је детету са тешкоћама најчешће потребна интерресорна подршка, публикација може бити корисна и стручњацима који раде у установама здравствене и социјалне заштите.

Публикација је намењена и професионалцима и активистима из стручних удружења, удружења родитеља, удружења особа са инвалидитетом – свима који својим знањем и активизмом доприносе добробити деце.

Надамо се да ће ова публикација бити од користи и нашим колегиницама и колегама из организација чланица Међународне асоцијације „Корак по корак“ (ISSA)⁴ којима ће бити доступна на српском и енглеском језику.

³ Више о активностима ЦИП Центра на веб-сајтовима <http://cipcentar.org/> и <http://www.inkluzija.org/>.

⁴ International Step by Step Association (ISSA), доступно на <http://www.issa.nl/>.

Свако од нас има професионалну и грађанску обавезу да допринесе друштвеној и образовној укључености. Једино заједно можемо допринети да свака девојчица и сваки дечак остваре своје право на једнако доступно и квалитетно образовање и пружити им подршку која им је потребна.

ИЗРАЗИ ЗАХВАЛНОСТИ

Захваљујемо се свим сарадницима: васпитачима, наставницима разредне наставе, наставницима предметне наставе, педагозима, психолозима, специјалним едукаторима, активистима и родитељима који су учествовали у пројекту *Карика која недостаје – Развијање механизма подршке детету са тешкоћама при преласку на следећи ниво обавезног образовања у „редовном образовном систему”* и својим знањем и ентузијазмом допринели његовом успеху.

Мира Илић, секретар Савеза учитеља Републике Србије, и Слободанка Радосављевић, председница Савеза удружења васпитача Србије, дале су нам подршку у избору установа за истраживање и примени модела транзиције, као и у избору истраживачица.

Истраживање на терену спровеле су сараднице различитих професија, све са искуством у примени инклузивне праксе и искуством у спровођењу истраживања⁵.

Захваљујући учесницима истраживања⁶ (запослени у предшколским установама и основним школама и родитељи деце са тешкоћама) стекли смо увид у инклузивну образовну праксу, постојеће облике подршке детету током транзиционог периода и процену различитих актера о успешности транзиције детета.

Примери добре транзиционе праксе прикупљени су захваљујући наставном кадру и родитељима, учесницима фокус група⁷.

Велику захвалност дугујемо деци са тешкоћама и њиховим родитељима јер су имали довољно поверења да заједно са нама развијају модел подршке. Наставни кадар у образовним установама у којима је испробаван модел значајно је допринео квалитету модела: запослени у предшколским установама ПУ „Наша радост”, Суботица; ПУ „Наша радост”, Врање; ПУ „Наша радост”, Смедерево; запослени у основним школама из Суботице: ОШ „Соња Маринковић”, ОШ „Јован Микић”, ОШ „Милош Црњански” и ОШ „Иван Милутиновић”; у основним школама из Врања ОШ „Доситеј Обрадовић”, ОШ „Јован Јовановић Змај”, ОШ „Радое Домановић”, ОШ „Светозар Марковић”, ОШ „Бранко Радичевић” и ОШ „Бора Станковић” и ОШ „Бранислав Нушић” из Смедерева.

Својим знањем, искуством и преданошћу инклузивним принципима значајно су помогле својим колегама и колегиницама из школа и вртића локалне координаторке Дијана Копуновић Торма, Марина Станојевић и Светлана Радосављевић и чланице и чланови Тима за подршку: Милена Ђуковић, Владица Тошић, Бранка Бешлић, Гордана Јосимов, Соња Париповић, Александра Јакшић, Јасна Скендеровић, Аника Хорват, Оливера Ристић, Миља Вујачић, Соња Миладиновић, Миланка Пејовић и Ивана Вукелић.

---

⁵ Снежана Станковић, Марија Старчевић, Марина Станојевић, Драгана Јатић, Драгана Бабић, Надежда Марковић, Јелена Ерић, Анђелија Ђуричић, Драгана Оцокољић, Љиљана Тодоровић, Весна Костадиновић, Славица Живановић, Дијана Копуновић, Милана Војводић, Марица Гаврилов, Јасмина Ђурић, Весна Шапоњић, Богдан Радовић, Марина Аризановић, Виолета Илић, Марија Ћирић, Душанка Павловић и Тамара Томашевић.

⁶ Прилог 2: *Списак установа укључених у истраживање.*

⁷ ОШ „Ослободиоци”, Београд; ОШ „Сестре Илић”, Ваљево; ОШ „Митрополит Михаило”, Сокобања; ОШ „Исидора Секулић”, Панчево; ОШ „Јован Поповић”, Крагујевац; ОШ „IV краљевачки батаљон”, Краљево; ОШ „Бранко Радичевић”, Врање; ОШ „Сретен Младеновић Мика”, Ниш; ОШ „Соња Маринковић”, Нови Сад; ОШ „Краљ Петар I”, Пожаревац; ОШ „Академик Радомир Лукић”, Милошевац; ОШ „Мирослав Антић”, Чонопља; ОШ „Слободан Секулић”, Ужице; ОШ „Алекса Дејовић”, Севојно, Ужице.

Посебну захвалност дугујемо активистима покрета особа са инвалидитетом и родитељима деце са тешкоћама на исцрпним и подстицајним коментарима на препоруке и модел подршке деци током транзиционог периода: Мими Ружић Новаковић, Центар „Живети усправно” из Новог Сада, Бојану Станојловићу, „Студенти са хендикепом” из Београда, Снежани Лазаревић, МДРИ-С⁸ из Београда, Ани Кнежевић, „Ево рука” из Земун Поља, Наташи Бужуровић, „Нови дан” из Београда.

И на крају, желимо да се захвалимо Вуку Јочићу, асистенту на пројекту за организациону подршку. Он и Марија Ристовски (обоје специјални едукатори) припремили су неке од прилога на компакт-диску који прати ову публикацију.

Весна Златаровић, психолошкиња

Милена Михајловић, психолошкиња

---

⁸ *Mental Disability Rights Initiative of Serbia*, доступно на <http://www.disabilityrightsintl.org/mdri-serbia/>

ОБЈАШЊЕЊЕ ПОЈМОВА И КОРИШЋЕНЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ

Сви смо различити и функционишемо на разноврсне начине али имамо иста људска права. Због тога треба правити разлику између сметњи које нека особа има, као стања и начина функционисања, и последица (необразованост, изолованост, незапосленост, сиромаштво) услед тога што друштво не обезбеђује услове који би тој особи омогућили пуно укључивање у образовне, економске, политичке и културне токове.

Такође, треба водити рачуна о језику који користимо, јер употребом одређене терминологије можемо утицати на смањивање или повећавање степена дискриминације и осетљивости на њену појаву.

У Закону о систему образовања и васпитања (ЗСООВ) користе се термини као што су „сметње у развоју“, „инвалидитет“, „тешкоће“, понекад сви заједно, понекад одвојено, али као синоними. У стручној јавности је прихваћена и класификација Организације за економску сарадњу и развој (OECD) када се говори о деци из маргинализованих група⁹.

У овој публикацији користимо израз **дете са тешкоћама**, који се односи на свако дете коме је у одређеном тренутку или током дужег периода, потребна додатна друштвена подршка за успешно школовање, било да је реч о детету са сензорним, интелектуалним, физичким, здравственим и емоционалним сметњама или са проблемима у понашању. Свако дете са тешкоћама сусреће се са сличним тешкоћама током школовања и у свакодневним активностима, али и са неким специфичним тешкоћама.

„Редовно образовање“ и **„специјално образовање“**: у Републици Србији постоји само један образовни систем. Термине редовно и специјално образовање користимо да бисмо поједноставили текст, не губећи из вида да су све предшколске установе и основне школе редовне, а такозване специјалне школе оне у којима се школују деца са сметњама у развоју.

Када користимо појам **„породица“**, он се односи на биолошку, хранитељску или старатељску породицу, зависно од услова у којима свако дете живи.

Да не би оптерећивали текст користимо **мушки род**, мислећи при томе равноправно на жене и мушкарце.

Због прегледности текста користимо реч **дете** када говоримо о дечацима и девојчицама.

---

⁹ Општа категорија „А“ – ометеност у развоју (*Disabilities*): ученици/деца која у медицинском смислу имају ометеност у развоју, односно когнитивне, физичке или сензорне сметње у развоју, као и ученици/деца са комбинованим сметњама. Ти ученици су до сада најчешће имали решење комисије за категоризацију. Општа категорија „Б“ – проблеми у развоју (*Difficulties*): ученици/деца која показују емоционалне проблеме или проблеме у понашању. У ову групу спадају и ученици који имају континуиране проблеме у учењу. Општа категорија „Ц“ – недостатак (*Disadvantages*): ученици/деца чији проблеми произилазе примарно из социоекономских разлога или чињенице да се школују на нематерњем језику. – *Извештај о резултатима праћења образовања по инклузивним принципима (инклузивног образовања) у установама образовног система*, група аутора, Друштво за развој деце и младих – ОТВОРЕНИ КЛУБ, Ниш, 2013, у фусноти, стр. 11, доступно на

<http://zadecu.org/wp-content/uploads/2013/01/Izvestaj%20o%20rezultatima%20pracenja%2010.pdf>.

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

ЗОСОВ – Закон о основама система образовања и васпитања

ИОП – индивидуални образовни план

ИРК – интерресорна комисија

МПНТР – Министарство просвете, науке и технолошког развоја

НРН – наставник разредне наставе

НПН – наставник предметне наставе

ОЕЦД – Организације за економску сарадњу и развој

ОШ – основна школа

ППП – предшколски припремни програм

ПУ – предшколска установа

СТИО – Стручни тим за инклузивно образовање

Тим за ПДП – Тим за пружање додатне подршке детету

ТП – транзициони план

ЦИП Центар – ЦИП-Центар за интерактивну педагогију

РЕЗИМЕ

У овом поглављу укратко ћемо приказати најзначајније увиде до којих смо дошли током трогодишње реализације пројекта *Карика која недостаје – Развијање механизма подршке детету са тешкоћама при преласку на следећи ниво обавезног образовања у „редовном образовном систему“*.

Инклузивна пракса и подршка деци током транзиционог периода

Увиди су засновани на налазима истраживања, праћењу и вредновању процеса примене модела подршке деци са тешкоћама током преласка на следећи ниво образовања. Налазима је обухваћен ограничен број установа које су изабране због постојеће инклузивне праксе. Верујемо да бисмо у другим образовним институцијама наишли на слично стање, а у неким на слабије развијену инклузивну праксу.

Број деце са тешкоћама која похађају предшколске установе и основне школе у узорку упућује на закључак да још увек сва деца нису укључена у *редован* образовни систем. Истраживање је обављено крајем 2010. године и надамо се да је ситуација промењена набоље.

И поред многих изазова, постоје образовне установе које развијају инклузивни приступ. О томе сведоче **примери добре транзиционе праксе** прикупљени у школама укљученим у истраживање.

Већина запослених **има свест о значају прелазног периода за дете**, али се он посматра као краћи временски интервал – непосредо пред промену и после ње. Транзицији деце у први разред посвећују више пажње запослени у школама него запослени у предшколским установама, а транзицији деце у пети разред више наставници предметне него наставници разредне наставе. То показује да се транзицијом баве они који примају дете, док они који су са дететом радили у претходном периоду не виде јасно своју улогу и нису довољно укључени, а могу бити значајан ресурс. Питањем транзиције, и нових првака и нових петака, у истој мери се баве и психолози и педагози школа.

Запослени су свесни препрека са којима се дете може суочити када пође у школу, односно када пређе у више разреде. Они се у већој или мањој мери труде да средину за учење, начин рада и програм рада прилагоде потребама сваког детета. Вапитачи и наставници обраћају пажњу на то да ли и како дете користи помагала и која средства су детету и њима потребна за рад, мада нису довољно информисани о томе шта би све могли да набаве/направе и како да то користе у раду. Мање пажње се посвећује психолошком, социјалном и комуникационом аспектима – каква је атмосфера у установи, како се дете осећа, да ли је прихваћено од вршњака, како га оснажити, на које се све начине може успоставити комуникација.

Због тога запослене у образовању треба подстаћи да разумеју принципе приступачности, универзалног дизајна и да изграде став да су они одговорни за добробит сваког детета које је уписано у њихов вртић или школу.

Наставни кадар се не осећа довољно компетентним и не добија довољно подршке, страхује да ће, уместо да допринесе добробити, наудити детету чије специфичне потребе и сметње не познаје. Један део наставног кадра је посвећен унапређивању своје праксе и стицању нових знања и вештина. Они **радо** прихватају подршку и сарадњу својих колега и свих других профила стручњака, укључујући и специјалне едукаторе.

Механизми сарадње и тимског рада стручњака из образовних, здравствених и установа социјалне заштите нису довољно развијени, а улога интерресорне комисије није довољно јасна. Постоје одређени облици сарадње предшколских установа и основне школе, који се углавном

заснивају на посети будућих првака школи, информисању породице на родитељским састанцима и организацији приредбе за пријем првака. Нисмо уочили постојање континуираног, индивидуализованог и правовременог планирања и припремања детета, породице и образовне установе за прелазак на наредни ниво образовања.

Сарадња између наставника разредне и предметне наставе у школи углавном се заснива на информисању наставника предметне наставе о карактеристикама ученика четвртог разреда (на одељењском већу на почетку школске године и у индивидуалним контактима). Механизми сарадње између предшколске установе и основне школе, као и у самој школи, могу се значајно унапредити за сву децу и за децу са тешкоћама.

Родитељи нису довољно укључени, па ни родитељи детета са тешкоћама који га најбоље познају, који би требало да буду активни актери процеса транзиције и да спроводе многе активности и код куће и у самој установи. Родитељи друге деце, који могу значајно да их подрже, уопште нису укључени у овај процес.

Удружења грађана која се баве децом са тешкоћама ретко се виде као могућ извор подршке детету, породици и образовним установама у периодима транзиције, али и уопште.

У образовним установама прате се напредовање и развој деце, али често уз коришћење неадекватних инструмената или само посматрањем. И после више година развијања инклузивне праксе, наставницима, психолозима и педагозима из ПУ и ОШ” ни сарадницима нису понуђени адекватни инструменти за праћење развоја и напредовања детета, које би требало да буде основ за планирање и прилагођавање образовне праксе.

Допринос пројекта *Карика која недостаје* унапређењу инклузивности образовања

У оквиру пројекта **развијен је модел** свеобухватне, систематске, планиране и индивидуализоване подршке детету са тешкоћама када полази у школу и прелази у пети разред. Модел је примењиван у образовним установама укљученим у пројекат и унапређиван током примене.

Моделом су обухваћени:

- процедуре за прикупљање информација и анализу потреба детета,
- процедуре за анализу могућих препрека на које ће дете наићи у школи,
- креирање индивидуализованог плана подршке детету,
- планирање активности за превазилажење препрека и припрему школе,
- набавка (и израда) потребних средстава за рад са дететом,
- опис улоге различитих актера и подршке која је њима потребна,
- механизми сарадње између свих кључних учесника и
- процедуре праћења спровођења подршке детету и процену остварених резултата.

Креирани су ресурси доступни као публикација са пратећим компакт-диском и интернет странице на веб-сајтовима <http://www.inkluzija.org/> и <http://cipcentar.org>.

Ресурси обухватају:

- препоруке *Како се припремити за полазак детета у први разред* и *Како се припремити за полазак детета у пети разред*, које се односе на дете, родитеље и установу;
- документацију: упитник за родитеље за прикупљање информација о детету, формулар за анализу препрека потпуном укључивању детета и израду плана њиховог превазилажења,

формулар за израду индивидуализованог плана подршке детету при преласку на виши ниво образовања;

- подсетник о различитим сегментима образовно-васпитног процеса о којима треба размишљати и прилагођавати их, како би деца са тешкоћама могла равноправно да учествују у процесу образовања;
- примере добре транзиционе праксе (19);
- приручник са одговорима на 70 питања наставника из праксе – *Савети из праксе*;
- листу наставних средстава и опреме којом се подржавају развој и образовање деце са тешкоћама.

1. КОНТЕКСТ

1.1. НАЦИОНАЛНИ КОНТЕКСТ

У Републици Србији је успостављен законски оквир којим се гарантују једнако право и приступ квалитетном образовању сваком детету без обзира на личне карактеристике и порекло; којим се развија систем додатне образовне, здравствене и социјалне подршке детету; којим се подстиче подизање компетенција запослених у образовању и пружају различити видови стручне подршке наставном кадру.

У различитим истраживањима¹⁰ документује се напредак, али се указује и на то да постоји раскорак између политика и њиховог спровођења у пракси: да постоји неравноправност у образовању, да се не реагује на различите облике дискриминације, да је учешће деце и родитеља недовољно, да је квалитет образовања неуједначен, да деца не добијају адекватну подршку, да постоји отпор дела наставног кадра и да инклузивно образовање често зависи од воље појединаца.

Можемо закључити да нека деца уживају благодети квалитетног образовања и пуну подршку одраслих и вршњака, док још увек значајан број деце нема адекватне услове за образовање и школовање или још није ни укључен у образовни процес.

Општа национална регулатива

Занимљив је пут развоја легислативног оквира. Кључни закон који уводи инклузивност образовања – *ЗОСОВ* и подзаконски акти који уређују његову имплементацију донети су неколико година пре доношења стратешког документа којим се утврђују основни правци развоја образовања и усклађеност различитих нивоа образовања. Закон о основном образовању и Закон о средњем образовању не само да још увек нису усклађени са *ЗОСОВ*, него су и у много чему у супротности и са њим и са подзаконским актима који су из њега произашли.

Постојеће законе и подзаконске акте треба побољшати и донети нове јер нису међусобно усаглашени и постоје многе нејасноће у примени великог броја њихових одредаба. Такође, неопходно је наставити даље усклађивање законске регулативе са европским стандардима.

*Уставом Републике Србије*¹¹ (2006) гарантује се право на образовање, прокламује начело једнакости и изричито забрањује дискриминација по било ком основу.

*Законом о забрани дискриминације*¹² (2009) забрањена је дискриминација по било ком основу и уведена институција повереника за заштиту равноправности¹³, који је самосталан и независан државни орган надлежан за заштиту од дискриминације и заштиту равноправности.

---

¹⁰ Radó, P. & Lazetic, P. (2010): *Rapid Assessment of the Implementation of Inclusive Education in Serbia* (извештај за UNICEF);

Истраживање *Образовна, здравствена и социјална подршка деци са сметњама у развоју и инвалидитетом – анализа новог концепта и његове примене у три средине* (<http://cipcentar.org/index.php/publikacije1/izdavastvo-cip-centra/ostale-publikacije>);

Унапређење инклузије и квалитета у образовању у југоисточној Европи

<http://site.cep.edu.rs/vesti/unapre%C4%91enje-inkluzije-i-kvaliteta-u-obrazovanju-u-jugoisto%C4%8Dnoj-evropi-0;>

Грађанско друштво за инклузивно образовање – образовање по мери деце

<http://www.oknis.org.rs/obrazovanje-po-meri-dece/?p=148> и <http://www.velikimali.org/>;

Sklonjeni i zaboravljeni – segregacija i zanemarivanje dece sa smetnjama u razvoju i odraslih osoba sa intelektualnim teškoćama u Srbiji, <http://www.mdri-s.org/publikacije/>.

¹¹ http://www.srbija.gov.rs/cinjenice_o_srbiji/ustav.php

Успостављена је институција повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности¹⁴, као независног тела у складу са *Законом о заштити података о личности (2009)*¹⁵ и *Законом о слободном приступу информацијама од јавног значаја*¹⁶.

Национални план акције за децу¹⁷ (2004), у коме се дефинише општа политика земље према деци за период до 2015. Године, заснован је на ратификованим документима Уједињених нација, као што су *Конвенција УН о правима детета*¹⁸, *Миленијумски циљеви развоја*¹⁹ и *Свет по мери детета*²⁰.

Националним миленијумским циљевима развоја²¹, односно Миленијумским циљем развоја 2, предвиђено је да сви дечаци и девојчице заврше основно образовање до 2015, да се подигне квалитет образовања које деца добијају у образовним и васпитним установама и да се успоставе додатне базе података за праћење и евалуацију остваривања националног циља и задатака.

Национална регулатива којом је уређен образовни систем

*Стратегијом развоја образовања у Србији до 2020*²² (2012) утврђено је да је „мисија система образовања у Србији у 21. веку да осигура основни темељ живота и развоја сваког појединца, друштва и државе заснованог на знању“. Као основно стратешко опредељење у образовању деце са сметњама у развоју и инавалитетом, особа са тешкоћама у учењу и особа из дефаворизованих средина и социјалних група наводи се инклузивни приступ, којим се обезбеђује поштовање њихових права и омогућава социјалну инклузију.

Усвајањем *Закона о основама система образовања и васпитања*²³ – ЗОСОВ (2009), као кровног закона у доуниверзитетском образовању, и подзаконских аката којима се уређује његова имплементација, први пут су постављени јасни основи за инклузивно образовање. Тим законом се јасно прецизира да су сви грађани једнаки у остваривању права на образовање и васпитање, забрањују се дискриминација, насиље, злостављање и занемаривање детета и дефинишу казнене мере за повреду права детета, обезбеђују се предуслови за несегрегисано укључивање деце у образовање и континуирано школовање, продужава се обавезни и бесплатни Припремни предшколски програм на девет месеци, олакшава се упис деце из социјално осетљивих група, уређује се инклузивни приступ и предвиђају механизми подршке за децу и наставно особље, уводе се општи и посебни исходи и стандарди образовања, подржава се учешће деце и родитеља.

---

¹² <http://www.parlament.gov.rs>

¹³ <http://www.ravnopravnost.gov.rs>

¹⁴ <http://www.propisi.com/zakon-o-zastiti-podataka-o-licnosti.html>

¹⁵ <http://www.poverenik.rs>

¹⁶ http://paragraf.rs/propisi/zakon_o_slobodnom_pristupu_informacijama_od_javnog_znacaja.html

¹⁷ http://www.cipcentar.org/i_roditelji_se_pitaju/PDF/strategija/Nacionalni%20plan%20za%20decu.pdf

¹⁸ http://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima%281%29.pdf

¹⁹ http://www.inkluzija.gov.rs/?page_id=1597

²⁰ http://www.inkluzija.org/biblioteka/svetpomeridece_ceo.pdf

²¹ <http://www.prsp.gov.rs/download/MDG%20Serbia%2006%20SRPSKI%5B1%5D.pdf>

²² <http://www.mpn.gov.rs>

²³ ЗОСОВ је донет 2009, делимично је измењен 2011, а 2013. године је у процесу нових измена.

<http://www.mpn.gov.rs/propisi/zakoni/obrazovanje-i-vaspitanje/504-zakon-o-osnovama-sistema-obrazovanja>

*Законом о предшколском васпитању и образовању*²⁴ (2010) деци из осетљивих група дат је приоритет при упису у предшколске установе, а омогућена је и реализација посебних, специјализованих и преузетих (алтернативних) програма.

*Законом о уџбеницима и другим наставним средствима*²⁵ (2009) прописани су стандарди квалитета уџбеника и забрањен је сваки вид садржаја којим се врши дискриминација. Закон утврђује право ученика са сметњама у развоју и инвалидитетом на уџбеник у формату који одговара његовим образовним потребама.

*Правилником о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету и ученику*²⁶ уређени су услови за процену потреба за пружањем додатне образовне, здравствене или социјалне подршке детету и ученику и састав и начин рада интерресорне комисије (ИРК) која процењује потребе детета и предлаже индивидуални план подршке детету.

*Правилником о ближим условима за утврђивање права на индивидуални образовни план (ИОП), његову примену и вредновање*²⁷ прописана су ближа упутства за утврђивање права на ИОП, његову примену и вредновање, с циљем да се дете оптимално укључи у редован образовно-васпитни рад, да се омогући његово напредовање и осамостављивање у вршњачком колективу, као и упутства за ИОП за ученике са изузетним способностима.

*Правилником о оцењивању ученика у основном образовању и васпитању*²⁸ (2009, 2011) уређено је да се ученици којима се пружа додатна подршка у образовању оцењују на основу остварености циљева и стандарда постигнућа у савладавању индивидуалног образовног плана.

Србија је ратификовала релевантне документе Уједињених нација који су значајни за промовисање и успостављање једнаког права за свако дете, укључујући и право на једнако доступно и једнако квалитетно образовање: у *Конвенцији о правима детета Уједињених нација*²⁹ (1989) дефинисана су и права детета са сметњама у развоју на достојанствен и квалитетан живот, индивидуални развој и друштвену инклузију. Дете са сметњама у развоју има право и на посебну адекватну бригу и помоћ, која, између осталог, треба да му обезбеди приступ образовном систему и стицање образовања (чл. 23). Државе потписнице *Конвенције УН о правима особа са инвалидитетом*³⁰ (2006) имају обавезу да обезбеде инклузивни систем образовања као начин отварања права на образовање без дискриминације, са циљем да особама са инвалидитетом омогуће да остваре пун људски потенцијал, развој умних и физичких способности и учешће у друштву (чл. 24).

Образовни систем

²⁴ <http://www.mpn.gov.rs/propisi/zakoni/obrazovanje-i-vaspitanje/507-zakon-o-predskolskom-vaspitanju-i-obrazovanju>

²⁵ <http://www.mpn.gov.rs/propisi/zakoni/obrazovanje-i-vaspitanje/510-zakon-o-udzbenicima-i-drugim-nastavnim-sredstvima>

²⁶ http://www.mpn.gov.rs/propisi/dokumenti/propis-214-Pravilnik-dodatna_podrska_detetu_i_uceniku.doc

²⁷ http://www.mpn.gov.rs/propisi/dokumenti/propis-216-Pravilnik_bliži_uslovi_individualni_obrazovni_plan.doc

²⁸ http://www.mpn.gov.rs/userfiles/propisi/pravilnici_obrazovanje/Pravilnik_o_ocenjivanju_osnovno.doc

²⁹ http://www.unicef.org/serbia/Konvencija_o_pravima_deteta_sa_fakultativnim_protokolima%281%29.pdf

³⁰ Закон о потврђивању Конвенције о правима особа са инвалидитетом, <http://www.parlament.gov.rs>

Образовни систем обухвата предшколско, основношколско, средњошколско и високошколско образовање. Установе на свим овим нивоима могу бити државне и приватне, а број приватних је веома мали.

Обавезно образовање почиње са 5,5 година са предшколским припремни програмом (ППП) који траје најмање девет месеци. Деца која похађају предшколске установе (могу се уписати када напуне шест месеци) настављају овај програм у својим групама, а друга се уписују директно из породице. PPP је програм предшколске установе³¹ а може се реализовати и у згради школе.

Основно образовање је обавезно и бесплатно и траје осам година; у прва четири разреда настава је организована разредно а од петог до осмог разреда предметно.³²

Према подацима Министарства просвете, науке и технолошког развоја (МПНТР) из 2011, у Србији ради 159 државних и 60 предшколских установа, 1.200 државних и четири приватне основне школе, 500 државних и 21 приватна средња школа.³³

Образовање ученика са тешкоћама одвија се у такозваним „специјалним” школама у којима је рад организован према типу сметњи које деца имају. Постоји укупно 48 таквих школа, од којих је 19 основних, 28 су школе за основно и средње образовање (у неколико оваквих школа организоване су и предшколске групе), и једна средња школа. Планирана је и започета реформа ових школа, од који ће неке прерастати у ресурс центре за „редовне школе”. Од усвајања ЗОСОВ 2009. године, у „специјална одељења” „редовних школа” не могу се уписивати деца, а деца која су се у њима затекла завршиће своје школовање.

1.2. ОБРАЗОВНЕ УСТАНОВЕ УКЉУЧЕНЕ У ИСТРАЖИВАЊЕ

На основу истраживања спроведеног у оквиру овог пројекта сагледано је стање у узорку предшколских установа и основних школа. Налази су представљени у трећем поглављу – *Истраживање механизма подршке деци током периода транзиције*.

Карактеристике ПУ у узорку³⁴: 15 ПУ (за две нема података) има 199 вртића (објеката) у 43 места; 2.127 запослених васпитача и 70 психолога и педагога из ПУ. У школској 2009–2010. години васпитно-образовни рад са 39.783 детета организован је у 1.774 групе. Тих 15 ПУ похађало је 377 деце са тешкоћама, што је чинило 0,95% укупног броја деце. Од тога, 39 деце похађало је пет развојних група за децу са тешкоћама, док су остала била у „редовним” групама. Деца из 12 ПУ одлазе у 205 различитих основних школи, док за пет ПУ нема података.

---

³¹ Свака општина и град имају једну предшколску установу која има више објеката - вртића. оснивач је локална управа.

³² Средње образовање није обавезно али је бесплатно и траје две, три или четири године, зависно од профила за који се дете школује.

³³ Особље и опрему „редовних” школа финансира МПНТР, док је за одржавање школа и обуку стручног кадра задужена локална самоуправа. Особље предшколских установа које ради на обавезном припремном предшколском програму плаћа МПНТР, док остало особље и трошкове функционисања установе покрива локална самоуправа.

³⁴ Према изјавама психолога, педагога и директора.

Карактеристике ОШ у узорку³⁵: у 14 ОШ у узорку (за две нема података) запослено је 868 наставника, психолога и педагога. Деца долазе из 31 вртића (објекта) у матичне школе, а из четири вртића у издвојена одељења (за шест ОШ нема података). За ученике девет школа настава се организује само у матичној школи, док пет школа има издвојена одељења. Једанаест школа има праксу да у вишим разредима задржи иста одељења као у четвртом разреду, три школе формирају нова одељења од свих ученика који полазе у пети разред, а једна ОШ децу из подручног одељења распоређује у већ постојећа одељења у матичној школи. Школске 2009–2010. године 9.993 ученика су похађала 14 ОШ у узорку. Према исказима психолога, педагога и директора, те школе је похађао 271 ученик са сметњама у развоју и инвалидитетом (што чини 2,7% укупног броја ученика). Петоро деце је похађало специјално одељење (од првог до осмог разреда), а остала деца су била у редовним одељењима.

Десет ПУ (59%) и 10 ОШ (63%) учествовало је у пројектима којима се подстиче инклузивно образовање.

Педесет један одсто испитаних васпитача, наставника разредне наставе (НРН) и наставника предметне наставе (НПН) похађао је релевантну обуку за примену инклузивног образовања, а 75% је у својој групи/одељењу имало једно или више деце са сметњама у развоју и инвалидитетом. Од свих испитаних васпитача, НРН и НПН, њих 35% је учествовало у неком од пројекта за развијање инклузивног образовања.

1.3. ОБРАЗОВНЕ УСТАНОВЕ УКЉУЧЕНЕ У РАЗВИЈАЊЕ И ИСПРОБАВАЊЕ МОДЕЛА ТРАНЗИЦИЈЕ

У развијању и испробавању модела подршке деци учествовали су запослени у три предшколске установе и 11 основних школа: у Суботици (ПУ „Наша радост“, ОШ „Соња Маринковић“, ОШ „Јован Микић“, ОШ „Милош Црњански“ и ОШ „Иван Милутиновић“); у Врању (ПУ „Наше дете“, ОШ „Доситеј Обрадовић“, ОШ „Јован Јовановић Змај“, ОШ „Радоје Домановић“, ОШ „Светозар Марковић“, ОШ „Бранко Радичевић“ и ОШ „Бора Станковић“); у Смедереву (ПУ „Наша радост“ и ОШ „Бранислав Нушић“).

У избору установа пошли смо од ПУ укључених у истраживање и изабрали три које похађа највећи број деце са тешкоћама и које су желеле да развијају своју инклузивну праксу, а затим су укључене школе коју ће уписати деца са тешкоћама у поменутиим градовима. Детаљнији опис ПУ дат је у Прилогу 13.

Предшколска установа „Наша радост“ из Суботице има дугогодишње искуство у примени „инклузивног програма“, који је развијала уз подршку *Save the Children*, изграђен контакт са ОШ и процедуре за подршку детету са тешкоћама. Према изјави стручних сарадника, имала је осморо деце са тешкоћама у ППП школске 2010/2011.

Предшколска установа „Наше дете“ из Врања нема велико искуство у развијању инклузивног приступа, али континуирано ради на професионалном развоју својих запослених, отворена је за сарадњу и има добар контакт са ОШ. Према изјави стручних сарадника, имала је 12 деце са тешкоћама у ППП школске 2010/2011.

Предшколска установа „Наша радост“ из Смедерева први пут је укључена у пројекат посвећен инклузивном образовању. Према изјави стручних сарадника, имала је деветоро деце са тешкоћама у ППП школске 2010/2011.

---

³⁵ Према изјавама психолога, педагога и директора.

Једанаест ОШ које су се укључиле у пројекат веома су различите. Неке имају специјална одељења у свом саставу, неке реализују наставу на језику мањина, неке имају подручна одељења у околним селима, неке комбинована одељења, неке су велике градске школе, неке са малим бројем ученика, али за већину је заједничко да су без великог искуства у развијању инклузивног образовања и сарадњи са удружењима грађана, осим две: ОШ „Соња Маринковић” из Суботице, коју је МПНТР прогласило за модел школу за инклузивно образовање, и ОШ „Радое Домановић” из Врања. Према изјавама стручних сарадника, у свих 11 школа укупан број деце са тешкоћама у првом разреду је био 27, а у петом 17. Детаљнији опис ОШ дат је у Прилогу 14.

2. ПРОЈЕКАТ *Карика која недостаје – Развијање механизма подршке детету са тешкоћама при преласку на следећи ниво обавезног образовања у „редовном образовном систему“*

У овом поглављу описујемо активности на пројекту да би приказали процес развијања модела подршке детету са тешкоћама током транзиционг периода. Желимо да пружимо информације о целини процеса који обухвата различите нивое активности како у оквиру установе, тако и у сарадњи између установа и у породици детета.

Пројекат је креирао и спровео тим ЦИП-Центра за интерактивну педагогију: Весна Златаровић, програмска координаторка, Милена Михајловић, извршна директорка, и Вук Јоцић, асистент на пројекту. Активности су реализоване у сарадњи са локалним координаторкама – менторкама (стручне сараднице из ПУ укључених у пројекат: психолошкиње Дијана Копуновић Торма и Марина Станојевић и педагошкиња Светлана Радосављевић), члановима и чланицама Тима за подршку³⁶. У процесу истраживања остварена је сарадња са Савезом учитеља Републике Србије и Савезом удружења васпитача Србије.

Реализација пројекта одвијала се у периоду 2010–2013. година, уз подршку *Програма за рани развој Фондације за отворено друштво* из Лондона (*Early Childhood Programme, Open Society Foundations, London*). Министарство просвете дало је писмену подршку реализацији пројекта.

Општи циљ пројекта био је допринос повећању доступности образовања деци са тешкоћама и обезбеђивање континуитета њиховог школовања.

Специфични циљеви пројекта били су:

- креирање и испробавање модела подршке деци са тешкоћама када прелазе из предшколског припремног програма у први разред основне школе и из четвртог у пети разред основне школе (процедуре, активности и облици сарадње);
- оснаживање стручњака у предшколским установама и основним школама за подршку деци са тешкоћама у периоду транзиције на следећи образовни ниво и за примену квалитетне праксе усмерене на дете, која представља ослонац за инклузивно образовање.

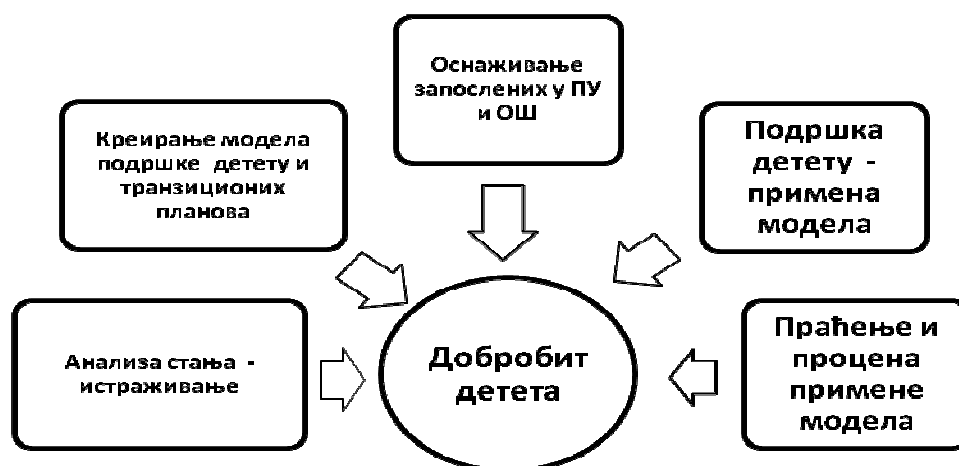
Пројектом је подржано образовање 78 деце са тешкоћама³⁷ која су школске 2010–2011. и 2011–2012. године похађала три ПУ и 11 ОШ укључених у пројекат. За 68 деце су израђене анализе препрека потпуном укључивању и транзициони планови (27 деце је из ППП полазило у школу, 25 је било у првом разреду, а 16 у петом разреду), док је за 10 деце из осталих разреда рађена анализа препрека потпуном учешћу. На основу израђених планова ПУ и ОШ су подржане у опремању, набавци наставних средстава и друге опреме потребне деци.

Активности спроведене у оквиру пројекта могу се груписати у целине приказане на слици 1.

³⁶ Састав, улоге и начин рада Тима за подршку детаљније је описан у делу *Стручна подршка*.

³⁷ Деца имају различите врсте тешкоћа: сметње са слухом, видом и говором, мишићну дистрофију, телесну инвалидност, интелектуалне тешкоће, епилепсију, вишеструке сметње, поремећај пажње, проблем са срцем, сметње из спектра аутизма, проблеме у понашању, емоционалну незрелост.

Слика 1. Приказ група активности у оквиру пројекта

Анализа стања – истраживање праксе

На почетку пројекта спроведено је истраживање инклузивне образовне праксе и механизма подршке деци у периоду транзиције. Фокус истраживања била је подршка која се пружа деци са тешкоћама која полазе у школу и прелазе у пети разред основне школе.

Истраживањем су обухваћени запослени у 17 ПУ и 16 ОШ, родитељи 28 деце са тешкоћама и седам стручњака. Анализирана је литература у којој се помиње транзиција и сугерисано је како пружити подршку детету у том периоду.

Истраживање је допринело бољем разумевању изазова са којима се сусрећу деца, али и установе у пружању подршке детету да се што безболније и успешније прилагоде променама. Налази су пружили увид о укључености деце са сметњама у развоју и инвалидитетом у предшколске установе и основне школе. Сакупљени су примери које су родитељи и стручњаци проценили као успешну транзицију деце са тешкоћама и на основу њих су дефинисани критеријуми успешне транзиције, структура и садржај транзиционих планова.

Детаљнији преглед истраживања и налаза дат је у трећем поглављу – *Истраживање механизма подршке деци током периода транзиције*.

Припремне активности за почетак реализације пројектних активности усмерених на подршку деци у процесу транзиције

Са представницима изабраних³⁸ ПУ и ОШ одржани су састанци на којима су разјашњена организациона и стручна питања и потписани уговори. Формиран је пројектни тим, изабране локалне координаторке, припремљена документација и друго.

Оснаживање запослених у ПУ и ОШ

³⁸ Критеријуми за селекцију ПУ и ОШ приказани су у трећем поглављу – *Истраживање механизма подршке деци током периода транзиције*.

Јачање професионалних компетенција васпитача, наставника и стручних сарадника остварено је путем обука, састанака, менторске и подршке путем интернета, узајамних посета представника ПУ и ОШ, приликом студијске посете Финској, информисањем о постојећим ресурсима и креирањем нових ресурса. Подстицано је повезивање васпитача и наставника, као и наставника разредне и предметне наставе у школи.

Обуке (реализоване у сва три града)

Повећање доступности и квалитета образовања применом индивидуализованог приступа детету/ученику – инклузивно образовање и индивидуални образовни план – национална обука за увођење инклузивног образовања. Садржаји обуке обухватају разумевање концепта квалитетног образовања за све и инклузивног образовања у ужем смислу (укључивање деце са тешкоћама, израда педагошког профила детета и индивидуалног образовног плана).

*Корак по корак*³⁹ – квалитетном образовном праксом ка друштву знања. Садржај и активности дизајнирани су тако да принципе квалитетне образовне праксе усмерене на дете Међународне асоцијације „Корак по корак“ (ISSA)⁴⁰ повезује са принципима развијања друштва знања и измењеном улогом васпитача и наставника. Васпитачи и наставници подстичу се да преиспитују сопствену праксу, планирају примену новостечених знања и лични професионални развој. (Акредитован семинар⁴¹ ЦИП Центра који траје три дана).

Индивидуализовани приступ у процесу подучавања и примена портфолија у праћењу напредовања детета, заснован на методологији „корак по корак“, има циљ да оснажи запослене у ПУ и ОШ за индивидуализовани приступ у раду са децом, усмери их како да користе дечји портфолио у васпитном и образовном процесу за документовање напретка детета и да укључи дете и породицу у планирање образовних циљева (Акредитован програм⁴² ЦИП Центра који траје три дана).

Четири једнодневне обуке осмишљене на основу увида у потребе учесника пројекта. Садржаји: упознавање и успостављање сарадње; размена очекивања и искуства у раду са децом са тешкоћама; разумевање концепта инклузивног образовања; приступ у образовању заснован на правима детета; импликације медицинског, односно социјалног модела на укључивање деце у редовне школе; концепт готовости за школу: савремена схватања о зрелости за полазак у школу, упознавање са концептом спремних школа; квалитетна образовна пракса усмерена на дете (Принципи квалитетне педагогије ISSA⁴³); обезбеђивање континуитета: образовно-васпитна пракса усмерена на дете као приступ који то омогућава; разумевање транзиције; повезивање са еколошким моделом развоја (Бронфелбренер) и еколошким и динамичким моделом транзиције

³⁹ Програмом „Корак по корак“ промовишу се идеје демократског друштва, једнако право на образовање за сву децу, подршка породици и учешће локалне заједнице у пружању помоћи сваком детету да искаже свој максимални потенцијал. Програм почива на идеји да деца уче најбоље када су активни учесници процеса учења, охрабрује децу да креативно исказују своје идеје, да помажу једни другима и да развијају вештине критичког мишљења. Носилац програма у Србији је ЦИП Центар који спроводи и обуке.

Више информација на веб-сајту ЦИП Центра: <http://cipcentar.org/index.php/nacini-delovanja/korak-po-korak> и на веб-сајту ISSA http://www.issa.nl/program_early_child.html.

⁴⁰ International Step by Step Association – ISSA <http://www.issa.nl>

⁴¹ <http://cipcentar.org/index.php/obuke/akreditovani-seminari-2012-2013-i-2013-2014>

⁴² <http://cipcentar.org/index.php/obuke/akreditovani-seminari>

⁴³ Принципи квалитетне педагогије: интеракције; породица и заједница; инклузија, различитост и демократске вредности; праћење, процењивање и планирање; стратегије подучавања; окружење за учење; професионални развој.

(Пианта); анализа области живота у ПУ и ОШ и уобичајених активности као могућих извора препрека учешћу деце; укључивања родитеља у инклузивне тимове школа.

Стручна подршка

Формиран је мултидисциплинарни Тим за подршку од 13⁴⁴ чланова, који су чинили стручњаци из образовања (НРН, психолози и педагози који су чланови Мреже за подршку инклузивном образовању⁴⁵ и/или тренери ЦИП Центра за програм „Корак по корак“) и специјални едукатори (соматопед, логопед и два олигофренолога различитих специјализација, сви са искуством у подршци укључивању деце са тешкоћама у редован образовни систем).

Улога чланова Тима за подршку дефинисана је на следећи начин: саветодавна подршка у изради транзиционих планова за поједину децу; саветодавна подршка током анализирања препрека и прављења акционих планова за њихово превазилажење; праћење и подршка реализацији транзиционих планова за децу; пружање конкретних савета и препорука за рад са појединачном децом; указивање васпитачима и наставницима на доступне изворе знања; успостављање и олакшавање комуникације између ПУ и ОШ, стручњака из других установа и родитеља; учествовање у припреми установе за пријем нове генерације деце.

Овај тим је наставницима и васпитачима пружао подршку на два начина: одговарањем на питања путем интернета и на стручним састанцима у установама.

Стручни састанци у установама били су посвећени анализирању препрека укључивању деце и изради плана њиховог превазилажења и транзиционих планова подршке. Састанцима у ОШ присуствовали су чланови Тима за подршку (наставници разредне наставе, психолози и педагози, чланови Мреже за подршку инклузивном образовању). Састанке у ПУ водиле су пројектне локалне координаторке – менторке.

Подршку путем интернета пружали су стручњаци из ПУ и ОШ и специјални едукатори. Подршка се огледала у одговарању на конкретна питања наставника и васпитача путем форума на веб-сајту www.inkluzija.org или путем имејла који су упућивани стручним сарадницима. На свако питање одговарали су специјални едукатор и стручњак из ПУ или ОШ, свако из свог угла. Одговорима су се подстицали одрасли да у раду полазе од снага детета, да развијају флексибилност васпитно-образовног система, и указивано им је на различите изворе подршке и законску регулативу. Одговори на 70 прикупљених питања доступни су на пратећем компакт-диску као Прилог 5: *Приручник Савети из праксе* и на форуму поменутог сајта који се може наћи на адреси <http://www.inkluzija.org/forum/>.

Стручна размена

У школама је реализована стручна размена између НРН и НПН у вези са информисањем о деци и организацијом наставних и ваннаставних активности. Организовани су и састанци између

---

⁴⁴ Милена Ђуковић, НРН, Владица Тошић, НРН, Бранка Бешлић, психолошкиња, Гордана Јосимов, учитељица, Соња Париповић, НРН, Александра Јакшић, соматопед, Јасна Скендеровић, логопед, Аника Хорват, олигофренолог, Оливера Ристић, олигофренолог, Миља Вујачић, педагошкиња, Соња Миладиновић, просветна саветница школске управе Нови Сад, Миланка Пејовић, педагошкиња, Ивана Вукелић, НРН.

⁴⁵ Мрежу за подршку инклузивном образовању чине запослени у школама, у Министарству просвете, Заводу за унапређивање образовања и васпитања и Заводу за вредновање квалитета образовања и васпитања, као и представници невладиних организација. За сваку школску управу именован је тим којем школа може да се обрати и добије подршку путем електронске поште или телефона (http://www.dils.gov.rs/mp/index.php?page=1&cont_id=20022).

васпитача и НРН ради размене података о деци и разговора о ефикасним методама и облицима рада који су примењивани током дететовог боравка у ПУ.

Током посете Саветодавног одбора и тима Програма за рани развој Фондације за отворено друштво из Лондона, организована је посета Суботици, током које су организовани посета предшколској установи, округли сто на коме су представљена искуства на пројекту и пракса у образовним установама и радни састанак са представницама из све три ПУ.

Организована су три округла стола, по један у Суботици, Смедереву и Врању, на којима су приказана искуства и активности ПУ и ОШ укључених у пројекат у вези са преласком деце на виши ниво образовања и васпитања. Разматрани су: улоге ПУ, ОШ и родитеља, облици њихове међусобне сарадње, аспекти педагошког континуитета за децу који треба обезбедити и начин на који се то може постићи, као и промена у разумевању спремности за школу јер се, у светлу инклузивног образовања, сада може говорити и о спремности школе за децу. Скупови су акредитовани.

Улога вртића је да припреми децу за школу, улога школе је да припреми школу за децу.
Стручна сарадница ПУ,
Врање

На округлом столу на 60. научно-стручном скупу психолога Србије 2012, под називом Карика која недостаје – прелазак са једног на други ниво обавезног образовања и васпитања, приказани су неки резултати истраживања и разматрана су стручна питања транзиције⁴⁶.

Посете

Узајамне посете: организована је посета представника ПУ из Врања и Смедерева предшколској установи у Суботици, као и посета представника ПУ из Врања предшколској установи у Смедереву током којих су присуствовали активностима са децом и након тога заједно са васпитачима – домаћинима имали радни састанак.

У студијској посети Финској било је 25 особа, представника ПУ, ОШ и ЦИП Центра. Учесници су имали прилику да се упознају са: карактеристикама финског образовног система, школовањем и обучавањем запослених у предшколском и основношколском образовању, сервисима за подршку школовању свој деци, приступом инклузивном образовању, подршком деци током периода транзиције, улози специјализованих школа у инклузивном образовању и облицима сарадње организација цивилног друштва са школама и вртићима. Учесници из ПУ и ОШ о искуствима са путовања известили су своје колективе.

Креирање ресурса

Током реализације пројекта креирани су различити ресурси који се могу наћи као прилози на компакт-диску који прати ову публикацију:

---

⁴⁶ Разматрани су концепт педагошког континуитета, спремност школа за децу, транзиција деце са сметњама у развоју и инвалидитетом, начини израде транзиционих планова, модели подршке васпитачима и наставницима менторским посетама на терену и путем интернета, приказани су примери добре праксе о начинима сарадње између ПУ и ОШ.

Инструменти истраживања: упитници за ПУ, ОШ, васпитаче, НРН и НПН, протоколи за фокус групе са родитељима и запосленима у ПУ и ОШ и интервјуи са стручњацима.

Препоруке: *Како се припремити за полазак детета у први разред и Како се припремити за полазак детета у пети разред*, које се односе на дете, родитеље и установу.

Финско искуство је за мене било предивно, интересно, на моменте бајковито, свемирски далеко, на моменте су ствари и дешавања у/о финским школама, које сам гледао и о којима сам слушао, биле тако нормалне, хумане и људске... Задивили су ме организација, професионализам, систематичност и посвећеност свих у школи. ... Подршка деци у учењу и сналажењу (деце и родитеља) вишеструка је и видљива на сваком кораку, зиду, ормарићу, на школској клупи и столицама за седење, у школском тоалету, свесци за поруке...

Учитељ, Ниш

Документација: Упитник за родитеље за прикупљање информација о детету; Формулар за анализу препрека потпуном укључивању детета и израду плана њиховог превазилажења; Формулар за израду индивидуализованог плана подршке детету при преласку на виши ниво образовања.

Подсетник о различитим сегментима образовно-васпитног процеса о којима треба размишљати и прилагођавати их, како би деца са тешкоћама могла равноправно да учествују у процесу образовања.

Примери добре транзиционе праксе (19): деветнаест прича о деци и њиховом школовању испрличаних на фокус групама о транзицији.

Приручник са одговорима на 70 питања наставника – Савети из праксе прати интересовања и потребе НРН и НПН⁴⁷. Документ је у електронској форми прослеђен свим установама у пројекту, а добијене су позитивне повратне информације о садржају и одговорима.

Листа наставних средстава и опреме којом се подржавају развој и образовање деце са тешкоћама.

Креирање модела подршке детету и транзиционих планова

Направљени су упитници за родитеље ради **снимања потреба** за подршком детету са сметњама у развоју и инвалидитетом које полази у први разред, односно пети разред. Упитнике су стручни сарадници ПУ и ОШ користили у прелазним периодима како би прикупили податке и планирали активности којима ће детету олакшати транзицију и припремити установе за подршку детету.

Развијен је документ за **израду Транзиционог плана (ТП)**, који води потпуном учешћу деце у активностима ПУ, односно ОШ. Тај документ садржи упутства за израду транзиционог плана и смернице за анализу препрека и њихово превазилажење. Направљене су верзије за ПУ и за ОШ у форми табеле за акционо планирање. У ТП су набројане категорије за које треба планирати израду транзиционог плана: план обезбеђивања континуитета у облицима и методама рада на нижем и вишем нивоу образовања и припреме ваннаставног и другог особља установе које долази у додир са дететом, план информисања детета и породице о новим захтевима, план припреме детета и породице за нове захтеве, планирање изградње капацитета детета и породице за прихватање промена, обезбеђивање механизма подршке детету и породици. Дате су и области живота у ПУ и ОШ у којима су откривене препреке за учешће детета са тешкоћама. На тај начин се добија план транзиције који се односи на институцију, породицу и само дете.

⁴⁷ Као целовити приручник налази се на пратећем компакт-диску ове публикације, Прилог 5: приручник *Савети из праксе*, на веб-сајту ЦИП Центра www.cipcentar.org и на форуму на веб-сајту www.inkluzija.org.

Више о моделу у четвртом поглављу – *Модел подршке детету током преласка на виши ниво образовања*.

Праћење и процена примене модела

Сви сегменти пројекта и примене модела праћени су и евалуирани.

Активности реализације пројекта пратили су локалне координаторке – менторке и Тим за подршку. Учесници су евалуирали обуку и стручне скупове.

Нацрт препорука је послат на коментарисање активистима покрета особа са инвалидитетом који се баве образовањем и родитељима деце са тешкоћама, а њихове сугестије су уважене и допринеле су да препоруке буду још јасније усмерене на уважавање права детета.

У току је интерна евалуација ефеката пројекта у којој учествују деца, васпитачи, наставници, психолози и педагози и родитељи⁴⁸.

Овде ћемо приказати само **неке резултате праћења и процене примене модела**, и то из угла стручних сарадника, психолога, педагога, ПУ и ОШ, као и из угла деце са тешкоћама у основним школама.

2.1. ШТА КАЖУ ДЕЦА

Стручни сарадници школа интервјисали су 21 дете са тешкоћама: четири ученика за које су 2012/2013. школске године радили транзиционе планове (два у првом, по један у трећем и у петом разреду) и 17 ученика за које су транзициони планови рађени 2011/2012. школске године (11 ученика другог разреда, један ученик трећег разреда и пет ученика шестог разреда). Протокол за интервју са дететом и Упутство за водитеље интервјуа налази се у Прилогу 11, а неколико примера дечјих интервјуа у Прилогу 12.

Деветнаест од 21 интервјуисаног ученика изјавило је да воли да иде у школу, један делимично, а један да не воли.

Деца у школи воле другове и дружење, учење, писање, цртање на табли, учитељицу и неке наставнике, петице, фудбал, учioniцу...

„Свиђа ми се боравак (мисли на продужени боравак у школи, прим. аут.), волим и енглески језик, волим што имам пуно другара, волим кад звони звоно.” – С. Б., други разред, дете са Дауновим синдромом.

„ Свиђа ми се кад идемо на физичко, кад ме учитељица похвали, кад идемо у ЗОО врт, кад сви заједно станемо у ред, кад ученици питају да будемо пар.” – Н. Г., други разред, дете са проблемом са слухом и отежаним говором.

„Волим биологију јер откривам неке ствари нове. Интересантно ми је. Радили смо сисаре и кичмењаке. Открила сам колико човек има жлезда. Волим историју. Историја ми се свиђа јер сазнајем о прошлости. Омиљена лекција су ми Немањићи. Сазнала сам када су владали Србијом и да је Душан проширио нашу државу а његов син то није успео да одржи. Њега су звали Душан

⁴⁸ Детаљна анализа ефеката примене пројекта *Карика која недостаје* биће доступна крајем јуна на сајту ЦИП Центра.

Силни а сина Урош Нејаки.” – М. Г., шести разред, ученица са сниженим когнитивним функционисањем.

„Да, из географије смо пре неки дан били у метеоролошкој станици и допали су ми се мерни инструменти, посебно кишомер. Много волим да учим, о свему. Посебно волим предмете историју, биологију, географију, то ми је занимљиво, волим кад наставници причају.” – А. С., пети разред, ученица са потпуним оштећењем вида.

2.2. ШТА КАЖУ ПСИХОЛОЗИ И ПЕДАГОЗИ ПУ И ОШ

Према исказима психолога и педагога ПУ и ОШ, искуство у анализи препрека и изради транзиционих планова допринело је да се:

- за свако дете посебно сагледавају услови и могућности установе;
- реалним сагледавањем наших услова и могућности створе услови за боље укључивање деце;
- сви актери прво упознају са препрекама које постоје и да затим једни другима пруже потребну подршку и разумевање (учитељ, васпитач, родитељ, психолог....);
- пажња усмери на препознавање и сагледавање шта дете има, може, уме;
- допуне инструменти који се користе – чек листа, скала понашања, социограм, скала развоја;
- на почетку поставе смернице које се касније у раду разраде;
- сагледају могућности за деловање.

Анализирањем препрека за укључивање детета у потпуности се сагледавају и снаге детета и потреба за подршком, што касније у великој мери олакшава и рад на индивидуализацији и рад на изради педагошког профила и ИОП-а за дете.

Педагошкиња, Суботица

3. ИСТРАЖИВАЊЕ МЕХАНИЗАМА ПОДРШКЕ ДЕЦИ ТОКОМ ПЕРИОДА ТРАНЗИЦИЈЕ

Истраживање је, 2010. године, спровео ЦИП-Центар за интерактивну педагогију у сарадњи са Савезом учитеља Републике Србије и Савезом удружења васпитача Србије, у оквиру пројекта *Карика која недостаје – Развијање механизма којима се подржава успешна транзиција деце са тешкоћама кроз нивое образовања у редовном образовном систему*.

3.1. ЦИЉ, МЕТОДОЛОГИЈА И УЗОРАК

Циљ овог квалитативног истраживања био је да се утврди која врста подршке се пружа свој деци, и да ли се и како додатно подржавају деца са тешкоћама која прелазе из ППП у први разред ОШ, као и из четвртог у пети разред ОШ. Желели смо да сагледамо које активности којима се обезбеђују услови за успешно прилагођавање и добробит детета спроводе запослени у ПУ и ОШ и сами родитељи. Током истраживања прикупљена су искуства која су запослени у ПУ и ОШ и родитељи проценили као примере добре транзиционе праксе.

Као **период транзиције** дефинисано је време које обухвата неколико месеци пре и након што дете пређе на следећи ниво образовања. Фокус истраживања је била вертикална, институционална транзиција јер се управо у тој области могу крити имплицитне препреке за остваривање права на инклузивно образовање детета са тешкоћама.

Методологија је обухватила:

- преглед садржаја одговарајуће литературе на српском језику⁴⁹;
- прикупљање података на терену⁵⁰;
- пригодно конструисане упитнике (пет форми)⁵¹:
  - ПУ: Упитник за установу и Упитник за васпитаче;
  - ОШ: Упитник за школу, Упитник за НРН и Упитник за НПН;
- фокус групе⁵² са родитељима и запосленима у ПУ и ОШ о примерима успешне транзиције деце;
- индивидуални полуструктурисани интервјуи⁵³ са стручњацима различитих профила.

⁴⁹ Иако је истраживање трајало током 2010. године, анализирана је стручна литература о инклузивном образовању објављена и касније, до 2013. године.

⁵⁰ Интервјуе и фокус групе водили су парови запослених у ПУ и ОШ, са искуством у непосредном раду са децом и у истраживачком раду. Истраживачи су изабрани у сарадњи са Савезом учитеља Републике Србије и Савезом удружења васпитача Србије и прошли су одговарајућу обуку. Инструменти истраживања дати су у прилозима 1.1. до 1.6. на пратећем компакт-диску.

⁵¹ Путем упитника прикупљени су искази запослених у ПУ и ОШ о инклузивној пракси на нивоу установе и васпитне групе/одељења: процена личне компетенције запослених и њихово учешће у обукама и пројектима чији је циљ развијање инклузивног образовања, која врста подршке се пружа деци, које препреке су уочене, какви планови постоје за следећу годину, са ким и на који начин сарађују у процесу транзиције деце. Учесници су наводили и на који начин процењују да ли дете са којим раде има и коју врсту тешкоћа.

⁵² Путем фокус група прикупљене су информације о току транзиције све деце и посебно деце са тешкоћама: процедуре, активности, форме сарадње, уочене препреке и начини превазилажења, документација. Учесници су наводили препоруке како подржати дете да се брзо и безболно прилагоди на ново окружење и критеријуме на основу којих процењујемо успешност транзиције.

⁵³ Путем интервјуа расветљавана су питања као што су: сагледавање процеса транзиције на основу описа пожељних активности и укључених актера; планирање и успостављање механизма сарадње између установа, локалне заједнице и организација цивилног друштва; компетенције и процедуре које су потребне да би се обезбедила успешна транзиција детета; опис кључних принципа успешне транзиције деце са тешкоћама у развоју и инвалидитетом из различитих животних ситуација и околности.

Узорак

ПУ и ОШ: у истраживање је укључено **17 ПУ** и **16 ОШ**⁵⁴, од којих су прикупљене информације путем Упитника за ПУ и Упитника за ОШ које су попунили психолози, педагози и директори.

Установе у узорку налазе се у 22 места широм Србије (сеоске и градске општине, мали и велики градови), а њиховим избором је обухваћено 13 школских управа.

Предшколске установе у узорку изабране су у сарадњи са Савезом удружења васпитача Србије, а основне школе у сарадњи са Савезом учитеља Републике Србије. Основни критеријум за избор образовних установа био је да имају праксу инклузивног образовања (и учешће бар дела запослених у одговарајућим обукама и пројектима) и уписану децу са тешкоћама. Географска дистрибуција и величина општине/града такође су узимани у обзир током селекције.

Запослени у ПУ и ОШ: упитницима је испитана **301 особа**: 185 запослених у ОШ (169 наставника, 10 психолога и педагога, три директора, а у три упитника нису уписани подаци о томе ко их је попунио); 116 запослених у ПУ (99 васпитача, 10 психолога и педагога, два директора, а за пет упитника нема података).

У 28 фокус група учествовало је једно дете и 138 одраслих, од чега 32 родитеља детета са тешкоћама (25 мајки и седам очева) и 106 стручњака (ПУ: 14 васпитача и два сарадника; ОШ: пет директора, 35 сарадника, 23 НРН, 18 НПН), и девет стручњака из других установа.

Интервјуисано је седам стручњака који се на различите начине баве образовањем: раде непосредно са децом, баве се креирањем образовних политика и образовањем наставника.⁵⁵

Обрада и приказ података: подаци су обрађени збирно по категоријама учесника за цео узорак.

3.2. НАЛАЗИ ИСТРАЖИВАЊА

Транзиција у документима

Прелазак детета на виши ниво образовања помиње се у *Закону о основама система образовања и васпитања* (члан 3), као ситуација у којој посебну пажњу треба посветити томе да се осигура остваривање основних принципа образовно-васпитног система⁵⁶. Према том закону, показатељ напредовања детета јесте прелазак у следећи разред, а прелазак из једне у другу школу представља дисциплинску меру која се примењује уз сагласност родитеља.

У прегледаној стручној литератури, која се односи на примену инклузивног образовања, помиње се да треба водити рачуна о периоду преласка на виши ниво образовања, али се не дају конкретне сугестије на које начине то учинити. Уколико се и нуде неки предлози, они су углавном фокусирани на припрему детета, а не образовне установе. У литератури се помињу различити типови транзиције: полазак у предшколску установу, полазак у основну школу, полазак у пети разред ОШ,

⁵⁴ Више информација о установама дато је у поглављу *Контекст*. Списак установа које су учествовале у истраживању дат је у Прилогу 2.

⁵⁵ Интервјуисани су професори Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију (2), као и стручњаци из Завода за вредновање квалитета образовања и васпитања (1), Завода за унапређивање квалитета образовања и васпитања (1), специјалних школа (2) и Иницијативе за инклузију Велики Мали (1).

⁵⁶ Ти принципи су: једнако право и доступност образовања и васпитања без дискриминације; квалитетно и уравнотежено образовање и васпитање; пуно поштовање права детета, ученика и одраслог; усмереност образовања и васпитања на дете и ученика, образовање током целог живота у складу са потребама и интересовањима деце, ученика и одраслих; оспособљавање за рад ученика и одраслих усклађено са савременим захтевима професије за коју се припремају.

полазак у средњу школу. Као транзициони периоди помињу се и премештање деце из „редовног” у „специјално” образовање (што је сада ређе) и премештање деце из специјалног одељења или специјалне школе у редовни образовни систем (што је веома ретка пракса). Такође, посебну специфичност има полазак детета које је завршило специјалну основну школу у средњу редовну школу. Значајни транзициони периоди су и упис на високу школу или факултет и осамостаљивање (запослење и оснивање породице).

Списак прегледане литературе и анализу садржаја о транзицији можете наћи у Прилогу 3.

Инклузивна пракса и подршка транзицији деце – анализа стања у предшколском и основношколском образовању

Анализа приказана у овом поглављу заснована је на информацијама прикупљеним путем упитника (301 запослених у 17 ПУ и 16 ОШ) и на исказима стручњака који су интервјуисани (седам).

Шта кажу стручњаци о инклузивном образовању и подршци деци током транзиције

Одговори на питања о **изазовима и тешкоћама** са којима се суочавају деца и њихови родитеља при преласку на следећи ниво образовања груписани су у неколико категорија.

- Школски систем настоји да упросечи децу, а не прилагођава се потребама појединачног детета. Уочен је парцијални приступ који издваја децу којој је потребна додатна подршка. Образовни систем још увек нема адекватне одговоре на питање како образовати децу са сметњама у развоју и инвалидитетом – међу стручњацима нема професионалне сагласности. Нема поверења међу професионалцима који се баве том облашћу. Не препознаје се улога специјалних едукатора.
- Професионалци и парaprofесионалци који су укључени у подршку деци недовољно су обучени. Запослени у образовању имају предрасуде.
- Образовне установе нису физички доступне. Примењују се неадекватни облици и методе рада. Недостају адекватна наставна средства.
- Нема системске подршке и синхронизованог деловања различитих активности, програма и пројеката. Недовољна је сарадња између установа. Постоји проблем у препознавању или преузимању нових улога појединих установа и служби.
- Родитељи су фокусирани на ограничења детета.
- Иако је ППП обавезан, нека деца га не похађају.

Шта о инклузивном образовању и подршци деци током транзиције кажу запослени у ПУ и ОШ

Како се у ПУ и ОШ процењује да ли дете има тешкоће: више од половине наставног кадра у узорку ослања се на два или више извора података, међу којима су најчешћи искази родитеља, налази лекара, налази комисије за разврставање⁵⁷, информације од психолога/педагога ПУ и ОШ и лична процена на основу рада са дететом и праћења његовог напредовања.

Обученост наставног кадра за инклузивно образовање: 70% наставника разредне наставе (НРН) похађало је обуке значајне за развој инклузивног образовања, у односу на 42% васпитача и 42% наставника предметне наставе (НПН).

---

⁵⁷ Комисије за разврставање укинуте су 2010. године доношењем *Правилника о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету и ученику*, заједничког документа Министарства просвете, науке и технолошког развоја, Министарства рада, запошљавања и социјалне политике и Министарства здравља. Правилником се уместо комисија за разврставање уводе интерресорне комисије које процењују потребе детета за додатном подршком и креирају индивидуални план подршке детету.

И васпитачи и наставници процењују да нису довољно обучени за инклузивно образовање.

- Да су потпуно обучени, процењује 3% васпитача, 3% НРН и 4% НПН.
- Да су делимично обучени, сматра 39% васпитача, 74% НРН и 41% НПН.
- Да су недовољно обучени, процењује 58% васпитача, 24% НРН и 54% НПН.

Да је потпуно обучено за инклузивно образовање, процењује 38% психолога и педагога из ОШ, у поређењу са 6% њихових колега из ПУ. Да су делимично обучени, верује 71% психолога и педагога из ПУ и 44% из ОШ. Да су недовољно обучени, сматра 24% психолога и педагога из ПУ и 19% из ОШ.

Ови налази су очекивани, с обзиром на то да је Министарство просвете, науке и технолошког развоја највише улагало у оснаживање НРН и психолога и педагога ОШ.

Наставници и васпитачи процењују да им је потребно више знања о изради ИОП-а, чешћа размена са колегама, подршка других стручњака и литература са примерима добре праксе. Скоро четвртина испитаника не може прецизније да одреди која врста знања им је потребна. Двадесет четири одсто психолога и педагога из ПУ и 13% њихових колега из ОШ сматра да им је потребно више знања о педагошко-инструктивном раду са родитељима. Осам одсто васпитача, 2% НРН и 0% НПН наводи да им је у овој области потребно додатно стручно усавшавање.

Подршка деци са тешкоћама у ПУ и ОШ

- Да је подршка деци адекватна и довољна⁵⁸, верује 7% васпитача и 6% психолога и педагога у ПУ. То исто наводи и 10% НРН, 22% НПН и 19% психолога и педагога у ОШ.
- Да је подршка деци адекватна али недовољна⁵⁹, процењује око 70% испитаника у свакој категорији.
- Да је подршка неадекватна и недовољна⁶⁰, процењује 16% васпитача и 18% психолога и педагога у ПУ. Таква је процена и 14% НРН, 7% НПН и 13% психолога и педагога у ОШ. Одговоре није дало 3% НРН и 4% НПН.

Праћење напредовања деце са тешкоћама у ПУ и ОШ

Да редовно прати развој и напредовање деце са тешкоћама навело је 66% васпитача, 70% НРН и 59% НПН.

---

⁵⁸ Због: правовремене идентификације, климе у колективу којом се подржава инклузивно образовање, ангажовања инклузивног тима установе, стручне помоћи психолога и педагога ПУ/ОШ, обучености наставног кадра, укључености стручњака и асистената, просторно-техничких услова, индивидуализације наставе, сарадње са родитељима, искуства у раду са децом са сметњама у развоју, укључености деце у живот школе...

⁵⁹ Као разлози се наводе: недовољна методичка обученост, недостатак практичних знања, недостатак помоћи специјалних едукатора, неадекватни просторно-технички услови, недовољна сензибилисаност запослених у ПУ и ОШ, недовољна подршка запосленима у ПУ и ОШ, велики број деце у групи/одељењу, недовољна ангажованост психолога/педагога ПУ/ОШ, недовољна примена и праћење ИОП-а, недовољно ангажовање тима за инклузију.

⁶⁰ Као разлози се наводе: недовољна примена и праћење ИОП, недовољно ангажовање инклузивног тима, недовољно времена и мотивације, недовољна обученост кадра, велики број деце у групи/одељењу, неадекватни просторно-технички услови и материјални ресурси, недостатак помоћи стручњака и подршке, нередовно вођење документације.

Када је реч о психолозима и педагозима из ПУ, њих 94% је изјавило да систематски прати напредовање деце, а 76% њих користи инструменте, док је 88% њихових колега из ОШ навело да систематски прати напредовање деце, а само њих 38% да користи неки инструмент.

За праћење напредовања деце запослени у ПУ и ОШ користе: интервјуе, скале процене, анкете, анегдотске и дневничке белешке, чек-листе, упитнике за проверу знања, упитнике за родитеље и васпитаче, протоколе за систематско праћење, портфолио, децје продукте, систематско посматрање, разговор са родитељима и члановима тима за израду ИОП-а, социограм.

Документација о деци коју воде и чувају психолози и педагози ПУ и ОШ: портфолио-досије о детету води 59% психолога и педагога из ПУ и 69% из ОШ, а дневник рада/радне књиге – дневник праћења напредовања 24% психолога и педагога из ПУ и 38% из ОШ. Друга документација коју воде обухвата различите извештаје, записнике са наставничких и одељењских већа, налазе стручњака и здравствену документацију детета.

Приватност и поверљивост информација о детету испитаници чувају на следеће начине: поштују етички кодекс професије и правилнике установе (распон оних који су одговорили у оквиру различитих категорија испитаника креће се од 24% до 63%, зависно од категорије испитаника); информације користе само у оквиру стручног тима ПУ/ОШ за инклузивно образовање, односно тима за индивидуални образовни план (9%–65%); другима омогућавају увид у неке али не и све информације о детету; информације о детету износе другима по потреби и уз одобрење родитеља (1%–29%); у документима и на родитељским састанцима деца се помињу анонимно (0%–18%).

Изазови са којима се сусрећу деца

У упитницима за ПУ и ОШ и упитницима за васпитаче, НРН и НПН, понуђено је 13 категорија препрека са којима се деца са сметњама у развоју и инвалидитетом могу сусрести при поласку у школу и при преласку из четвртог у пети разред. Испитаници су означили све категорије које сматрају релевантним и наводили конкретне проблеме са којима се суочавају деца у оквиру сваке од њих. Тих 13 категорија препрека послужило је као полазна основа за дизајнирање садржаја и структуре транзиционог плана.

Табела 1. *Изазови са којима се сусрећу деца при преласку из ППП у први разред*⁶¹

	Васпитачи		Психолози и педагози ПУ		НРН		Психолози и педагози ОШ	
	СД*	ДТ**	СД	ДТ	СД	ДТ	СД	ДТ
Простор у у школи/учионици	56%	63%	29%	53%	41%	68%	44%	63%
Наставна средства	39%	60%	47%	47%	41%	54%	50%	81%
Наставни програм	55%	60%	59%	53%	45%	76%	44%	81%
Методологија рада	47%	53%	53%	47%	22%	43%	31%	63%
Облици рада	45%	47%	47%	47%	22%	43%	44%	63%
Захтеви према детету	54%	55%	41%	47%	26%	44%	44%	63%
Однос наставног кадра према деци	35%	33%	35%	36%	20%	31%	13%	25%
Однос ненаставног кадра према деци	25%	23%	24%	41%	13%	29%	/	19%
Однос вршњака	38%	58%	29%	29%	38%	64%	44%	56%
Подршка у учењу	22%	35%	29%	29%	23%	26%	13%	44%
Однос родитеља	31%	35%	29%	35%	36%	44%	44%	63%
Етос школе	20%	18%	24%	18%	13%	16%	13%	38%

⁶¹ Проценат је рачунат у односу на укупан број испитаника у једној категорији.

Навике детета	33%	38%	29%	35%	34%	38%	44%	50%

* СД: сва деца.

** ДТ: деца са тешкоћама.

Табела 2. *Изазови са којима се сусрећу деца при преласку из четвртог у пети разред ОШ*⁶²

	НРН		НПН		Психолози и педагози ОШ	
	СД*	ДТ**	СД	ДТ	СД	ДТ
Простор у у школи/учионици	25%	28%	38%	56%	19%	63%
Наставна средства	17%	28%	37%	38%	50%	56%
Наставни програм	31%	43%	54%	67%	44%	63%
Методологија рада	24%	30%	51%	54%	56%	63%
Облици рада	23%	29%	24%	44%	38%	56%
Захтеви према детету	29%	30%	44%	61%	50%	63%
Однос наставног кадра према деци	26%	34%	29%	55%	25%	31%
Однос ненаставног кадра према деци	7%	18%	17%	27%	50%	38%
Однос вршњака	16%	29%	41%	61%	44%	13%
Подршка у учењу	14%	25%	32%	38%	25%	44%
Однос родитеља	17%	17%	45%	43%	31%	50%
Етос школе	7%	19%	17%	21%	19%	25%
Навике детета	11%	17%	30%	44%	31%	44%

*СД: сва деца.

** ДТ: деца са тешкоћама.

Подршка деци током транзиционог периода

Анализа упитника показује да међу васпитачима и НРН нема већих разлика у пружању подршке деци која се прилагођавају на први разред. О прилагођавању деце на пети разред више брину НПН од НРН. Психолози и педагози ОШ у истој мери брину о транзицији деце из предшколског програма у први разред и из четвртог у пети разред.

Процедуре и активности за подршку деци током процеса транзиције из ППП у први разред

Редовно или повремено планира подршку за сву децу: 79% васпитача, 83% НРН, 65% психолога и педагога из ПУ и 94% из ОШ.

Редовно или повремено планира подршку за децу са тешкоћама: 64% васпитача, 70% НРН, 64% психолога и педагога из ПУ и 82% из ОШ.

⁶² Проценат је рачунат у односу на укупан број испитаника у једној категорији.

У ПУ и ОШ које планирају подршку транзицији деце процедуре се наводе у различитим документима. Велики број учесника није одговорио на ово питање, што указује на то да се транзиција не помиње у документима тих установа⁶³.

Табела 3. Документа ПУ у којима се планира транзиција деце

Врста документа	Транзиција СВЕ ДЕЦЕ	Транзиција ДЕЦЕ СА ТЕШКОЋАМА
Развојни план ПУ	29%	6%
Годишњи план рада ПУ	53%	24%
Предшколски програм	71%	29%
Припремни предшколски програм	59%	24%
Планови педагошког већа	18%	6%
Планови васпитно-образовног већа	18%	6%
Планови стручних актива (наведите којих)	18%	/
План рада инклузивног тима	29%	29%
Планови актива ППП група	41%	24%
Без одговора	18%	47%

Процедуре и активности за подршку деци током процеса транзиције из четвртог у пети разред

Транзицију за СВУ децу планира: у оквиру матичне школе – 81% ОШ; из издвојеног одељења у матичну школу – 38% ОШ; из/ка другој школи – 50% ОШ; из редовног у специјално одељење – 31%; из специјалног у редовно одељење – 0%.

Транзицију за децу са тешкоћама планира: у оквиру матичне школе – 81% ОШ; из издвојеног одељења у матичну школу – 31% ОШ; из/ка другој школи – 50% ОШ; из редовног у специјално одељење – 31%; из специјалног у редовно одељење – 0%.

Табела 4. Документа ОШ у којима се планира транзиција деце

Врста документа	Из ППП у I разред		Из IV у V разред	
	СВА ДЕЦА	ДЕЦА СА ТЕШКОЋАМА	СВА ДЕЦА	ДЕЦА СА ТЕШКОЋАМА
Школски развојни план	31%	25%	25%	25%
Годишњи план рада школе	56%	50%	56%	50%
Школски програм	38%	38%	44%	31%
Планови стручних већа од I до IV	44%	31%	38%	25%
Планови стручних већа од V до VIII	13%	6%	25%	13%
Планови наставничких већа	38%	25%	31%	31%
Планови педагошког већа	19%	13%	19%	13%
Планови стручних актива	13%	6%	13%	6%

⁶³ На питање у којим документима се планирају активности за подршку транзиције све деце није дало одговор 18% психолога и педагога из ПУ и 38% из ОШ. На питање у којим документима се планирају активности за подршку транзиције деце са тешкоћама није дало одговор 47% психолога и педагога из ПУ и 31% из ОШ.

План рада инклузивног тима	38%	31%	31%	25%
Планови разредних актива (којих)	19%	13%	25%	19%
Без одговора	31%	38%	31%	38%

О чему воде рачуна васпитачи, НРН, психолози и педагози из ПУ и ОШ када планирају подршку деци која полазе у први разред основне школе

Више од 50% испитаника из свих категорија означило је већину понуђених одговора, што указује на то да прилично равномерно воде рачуна о различитим аспектима помоћи детету. Ипак, велики број испитаника није означио ниједан од понуђених одговора, нити је навео неки други, што указује на то да они не планирају подршку деци у овом периоду⁶⁴. Из одговора видимо да се мање пажње посвећује емоционалним и социјалним аспектима, комуникацији и атмосфери у школи.

Табела 5. О чему воде рачуна васпитачи, НРН, НПН, и психолози и педагози када планирају подршку деци која полазе у први разред основне школе

	Транзиција СВЕ ДЕЦЕ				Транзиција ДЕЦЕ СА ТЕШКОЋАМА			
	В	НРН	ПП ПУ	ПП ОШ	В	НРН	ПП ПУ	ППО Ш
Како прилагодити простор (учионице, ходнике, тоалет, салу...)	71%	76%	71%	81%	62%	63%	65%	75%
Да ли дете користи помагало, које и како	71%	74%	53%	69%	67%	61%	59%	75%
Како прилагодити начине и облике рада (како дете најбоље учи)	69%	76%	71%	75%	65%	62%	71%	69%
Како прилагодити програм рада (садржаје)	71%	71%	65%	69%	60%	59%	41%	69%
Која специфична средства набавити/направити	64%	72%	59%	63%	56%	61%	59%	69%
Како развијати односе узајамног прихватања и подршке међу децом	62%	52%	47%	38%	64%	67%	53%	69%
Како створити атмосферу у којој се дете добро осећа (сигурно, задовољно, прихваћено...)	53%	55%	35%	25%	52%	59%	47%	63%
Како дете реагује на успех и неуспех	39%	24%	24%	25%	51%	56%	41%	56%
Како створити услове за успешну комуникацију са дететом	16%	30%	24%	38%	45%	46%	65%	56%
Како сарађивати са родитељима	2%	78%	65%	81%	1%	62%	71%	75%
Нешто друго	1%	3%	0%	6%	0%	5%	0%	6%
Без одговора	24%	21%	18%	13%	28%	28%	24%	13%

⁶⁴ Између 13% и 28% испитаника, зависно од категорије, није дало одговор на питање о чему воде рачуна када планирају подршку деци која полазе у први разред основне школе.

Сарадња у планирању и спровођењу мера подршке транзицији деце

Запослени у ПУ и ОШ планирају и спроводе подршку детету у периоду транзиције у сарадњи са колегама из своје установе, са колегама из ПУ/ОШ, са родитељима детета и са стручњацима из других институција⁶⁵. Сарадња је усмерена на размену информација о детету, планирање и реализовање активности, праћење напредовања детета, сарадњу са родитељима и сл.

3.3. ПРИМЕРИ ДОБРЕ ТРАНЗИЦИОНЕ ПРАКСЕ ПРЕДСТАВЉЕНИ НА ФОКУС ГРУПАМА

Фокус групе. Примери добре праксе прикупљени су од учесника 28 фокус група, од којих је свака била посвећена једном детету, односно начину на који је било припремано и подржавано током периода транзиције. У 28 фокус група укупно је учествовало 138 одраслих, од којих су 32 родитељи детета са тешкоћама, а 104 стручњаци из ПУ и ОШ. Фокус групе су реализоване уз сагласност родитеља, чије је учешће било обавезно. Иако је било опречних ставова, одлучено је да деца не учествују у раду фокус група, осим једне девојчице, која је то захтевала.

Чланови фокус група су разговарали о транзицији 20 дечака (13 у млађим разредима и седам у старијим разредима) и осам девојчица (све из старијих разреда). Решења о категоризацији имало је деветоро деце, од којих је седморо било у старијим разредима. Према исказима родитеља и стручњака, деца о чијој је транзицији разговарано имају различите тешкоће: сметње у интелектуалном развоју (5), церебралну парализу (4), елементе аутизма, аутизам (3), говорне тешкоће (3), слабовидност (2), оштећење слуха (2), хиперкинетички синдром (2), телесну инвалидност (2), дисхармоничан развој (2), вишеструке сметње (1). Једно дете нема сметње већ је дошло из иностранства и било је у процесу прилагођавања на нов образовни систем, а за једно дете нема података.

Добра транзициона пракса, како је дефинисана за потребе овог истраживања, обухвата акције, мере и поступке које предузима установа (предшколска установа, школа) у сарадњи са породицом, а којима се: обезбеђује да вртићка/школска средина буде за дете безбедно и подстицајно место за учење и дружење; доприноси социјалној и емотивној добробити детета; утиче на безболно прилагођавање новој средини; подстиче развијање позитивног става о школи и школовању; доприноси успешности у учењу и омогућава континуитет образовања (школовања).

Изабраних 19 примера добре транзиционе праксе⁶⁶ има следеће карактеристике: остварена је сарадња различитих актера, као најзначајнији фактор који је допринео прилагођавању детета на нову средину и утицао да школовање буде успешније; види се да је транзиција процес који некада траје краће а некада дуже, да свако дете има свој сопствени процес прилагођавања и када му је пружена адекватна подршка. Родитељи и наставни кадар су проценили да су ти примери успешни, али да се у њима виде и различити изазови и тешкоће са којима су се сусретали дете, наставници, психолози, педагози, родитељи и вршњаци. Планиране и спроведене акције, мере и поступци

⁶⁵ Развојно саветовалиште при домовима здравља, Институт за говорну патологију, Институт за ментално здравље, центри за социјални рад, невладине организације, Црвени крст, Министарство унутрашњих послова.

⁶⁶ Примери су из школа: ОШ „Ослободиоци“, Београд; ОШ „Сестре Илић“, Ваљево; ОШ „Митрополит Михаило“, Сокобања; ОШ „Исидора Секулић“, Панчево; ОШ „Јован Поповић“, Крагујевац; ОШ „IV краљевачки батаљон“, Краљево; ОШ „Бранко Радичевић“, Врање; ОШ „Сретен Младеновић Мика“, Ниш; ОШ „Соња Маринковић“, Нови Сад; ОШ „Краљ Петар I“, Пожаревац; ОШ „Академик Радомир Лукић“, Милошевац; ОШ „Мирослав Антић“, Чонопља; ОШ „Слободан Секулић“, Ужице; ОШ „Алекса Дејовић“, Севојно, Ужице.

били су усмерени на различите аспекте прилагођавања средине и метода рада у складу са процењеним потребама детета.

Примери⁶⁷ показују да неке образовне установе пружају систематичну подршку ученицима и наставницима, а њихов наставни кадар се стручно усавршава да би одговорио специфичним потребама појединих ученика.

3.4. ПРЕПОРУКЕ КАКО ОЛАКШАТИ ПРОЦЕС ТРАНЗИЦИЈЕ ДЕЦЕ ИЗ ППП У ПРВИ РАЗРЕД И ИЗ ЧЕТВРТОГ У ПЕТИ РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ (на основу истраживања)

Препоруке интервјуисаних стручњака

- Неопходно је признати да су сви транзициони периоди стресни. Транзиција мора бити законски регулисана и подржана од локалне заједнице.
- Транзиција мора бити планирана. Пре планирања дете треба упознати и прикупити информације од свих особа које су важне за дете како би се сагледало његово/њено понашање у различитим контекстима. Процес процене потреба детета и планирање подршке обухватају: процену потреба детета засновану на њеним/његовим капацитетима; процену посебних прилагођавања која су детету потребна; педагошки профил детета који даје потпун опис његове/њене образовне ситуације; различите информације о детету, породици и установи; евалуацију информација; дефинисање исхода; дефинисање активности; одређивање ко, када и на који начин реализује план.
- Родитељи су важни учесници, али и сви други који познају дете. Због тога је неопходна размена информација и на хоризонталном и на вертикалном нивоу. Улоге и одговорности треба јасно дефинисати. Осим тога, треба унапредити координацију рада свих служби (облици сарадње, домени деловања и праћење детета) и искористити све ресурсе у заједници и установи.
- Треба ускладити наставне планове и програме између школа, а уџбенике прилагодити деци/ученицима са тешкоћама (нарочито у вишим разредима).
- У индикаторима за екстерно вредновање квалитета рада школе треба дефинисати и индикаторе којима ће бити обухваћене различите области ове проблематике (подршка детету, оцењивање, индивидуализована настава...).
- Едукација и узајамно учење наставног кадра на стручним скуповима, приликом студијских посета, из збирки добре праксе и сл.

Индивидуални транзициони план

Интервјуисани стручњаци сматрају да треба дефинисати индивидуални транзициони план да би се олакшао прелазак детета на следећи ниво образовања. Такав план треба креирати за сву децу за коју се праве ИОП, као и за децу која немају ИОП или потребу за подршком у настави, али имају додатне потребе у транзиционом периоду које се односе на њихово понашање и социјално прилагођавање.

---

⁶⁷ Осам примера се односи на полазак деце у први разред, једанаест на транзицију у пети разред. Примери су доступни на веб-сајтовима ЦИП Центра <http://cipcentar.org/> и <http://www.inkluzija.org/> и у Прилогу 4 на пратећем компакт-диску.

За разлику од ИОП-а, у коме се разрађују циљеви, задаци и активности усмерени на образовно постигнуће, индивидуални транзициони план би био више усмерен на социјално функционисање детета и на то шта школа може да уради да понашање детета у социјалном контексту буде прилагођеније.

Да би индивидуални транзициони план заживео, потребне су следеће процедуре: законска регулатива и посебни правилници, информисана сагласност свих учесника у погледу њихових улога и одговорности, процена потреба детета, израда индивидуалног транзиционог плана, реализација индивидуалног транзиционог плана, мониторинг, евалуација успешности примене индивидуалног транзиционог плана и адаптације деце са тешкоћама у развоју.

У процес креирања и спровођења индивидуалног транзиционог плана требало би да се укључе сви актери: деца би требало да буду активно укључена у мери у којој могу да разумеју и учествују, родитељи би требало да буду увек укључени, осим у ситуацијама када није могуће остварити сарадњу са њима, сви стручњаци који су до тада радили са дететом и сви они који ће убудуће радити са дететом, директор школе; остали по потреби, зависно од конкретног случаја – дефектолог, психолог, педагог, здравствени радник; ненаставно особље (школски полицајац, тетке...).

Који сервиси су потребни⁶⁸: неопходни су мултидисциплинарни и вишенаменски сервиси. Нашем систему највише недостају сервиси који функционишу при локалној заједници. Код нас се образовање одвија у предшколским и школским установама, али нема координације и не постоји друга установа у заједници којој се родитељ може обратити за институционалну помоћ. Осим тога, потребни су и сервиси за професионалну оријентацију ученика са тешкоћама.

Препоруке на основу примера добре транзиционе праксе⁶⁹

У већини примера наглашава се значај **укључивања и сарадње** свих значајних актера, пре свега родитеља, васпитача, наставника, психолога, педагога и ненаставног особља из ПУ и ОШ. Помињу се и лекари, специјални едукатори и други стручњаци из специјализованих установа за бригу о деци. У неким примерима истиче се значај родитеља друге деце који су давали подршку и детету и наставнику и утицали на развијање позитивног става своје деце према другу/другарици са тешкоћама. У транзицији детета из ППП у први разред истиче се сарадња која се пре поласка у школу успоставља између васпитача и наставника, односно вртића/ПУ и школе, док се код преласка из четвртог у пети разред говори о сарадњи наставника разредне и предметне наставе (посебно разредних старешина). Велики значај има формирање тима за подршку, чији чланови заједно планирају, прате дете и редовно размењују информације на састанцима и на друге начине.

У већини примера се наглашава **подршка детету** у развијању осећаја сигурности, самосталности, самопоуздања и самопоштовања. Подршка се детету даје када му је потребна и када је само тражи, а треба га што више осамостаљивати и подстицати да истражује школску средину. Важна је усмереност на потенцијале детета, од којих треба поћи и развијати их. Важни су вера у дете и оптимизам одраслих, који мотивише и дете. Потребну емоционалну подршку и физичку помоћ детету дају родитељи који бораве у школи, наставно и ненаставно особље, персонални и педагошки асистенти. За опуштање деце се препоручује коришћење вежби и музике. Неким наставницима је било важно да дете науче како да изражава емоције и препознаје туђе. Неки

⁶⁸ На основу исказа интервјуисаних стручњака.

⁶⁹ Прикупљени на фокус групама.

наставници су користили вежбе стрпљења и концентрације за децу која имају проблеме са пажњом. Подстицање дететове мотивације за школовање и развијање осећаја успешности јавља се у многим примерима.

У примерима се често помиње и **развијање позитивне климе** у одељењу и школи, а наставници користе различите методе и активности којима развијају осетљивост све деце за препознавање и уважавање различитости (на пример, из програма „Ни црно ни бело” – програм за рад са децом/младима, против предрасуда, за толеранцију и интеркултуралност⁷⁰) и подстицање узајамне емпатије између детета са тешкоћама и вршњака: подстичу дружење између све деце у одељењу, одласке у кућне посете и на рођенданске прославе; подстичу сензитивизацију друге деце и родитеља на групним и индивидуалним разговорима и родитељским састанцима; помажу деци да решавају сукобе; подстичу децу да помажу једни другима; уче децу да разумеју различита понашања вршњака, да не реагују на њих и не имитирају, на пример, дете које шета током часа; примењују такозване социјалне игре.

Активна улога детета: у два примера наглашава се активна улога самог детета са тешкоћама које помаже одраслима да разумеју тешкоће са којима се суочава и да пронађу начине како да га најадекватније подрже.

Активна улога родитеља: мада се мајке више помињу, и очеви имају значајну улогу у сарадњи са школом и подржавању детета. Родитељи бораве у школи и према потреби дају емоционалну или конкретну помоћ детету, разговарају са децом о њиховим дилемама, тешкоћама и страховима; развијају позитиван однос детета према школи; помажу детету у учењу; препишу задатке и градиво из свезака вршњака из одељења; припремају дете унапред како би могло да прати градиво; учествују у планирању ИОП-а и сарађују са члановима вртићког и школског инклузивног тима.

Активна улога вршњака такође је веома битна, не само због разумевања и толеранције, већ и због пружања конкретне помоћи другу/другарици у кретању, разумевању правила, превођењу, писању и сл.

Припрема у школи за полазак детета са тешкоћама у први разред или прелазак у пети обухвата различите активности: посете деце из ППП школи током дужег временског периода, што омогућава и деци наставницима да се упознају, а наставницима и да прате дете и његов развој; игре школе у вртићу; избор наставника које је сензитиван, спреман да учи, развија се и мења своју праксу; наставникове посете вртићу или одељењу док су деца у млађим разредима, како би упознао будуће ђаке. Један наставник је упознао дете са тешкоћама са другом из одељења који живи у комшилуку како би се пре почетка наставе зближили. Истиче се да је битно информисање свих наставника о специфичним могућностима, потребама и ограничењима детета. Као предности у периоду прилагођавање деце, истичу се и школски колективи у којима сви наставници познају свако дете, као и смештај ППП групе у зграду школе, јер дете у том случају не мења средину када пође у први разред.

Вођење додатне документације о детету: много примера показује колики је значај вођења специфичне документације о детету у ПУ и ОШ, као што су педагошки профил, белешке о развоју и напредовању детета, дневници рада са предузетим мерама и примењеним методама и проценом њихових ефеката. Важно је да васпитачи и психолози из предшколске установе, наставници и стручне службе школе и родитељи размењују белешке и податке о детету, што омогућава боље упознавање детета и адекватно планирање рада.

⁷⁰ Више о програму на: <http://katalog.zuov.rs/Program2012.aspx?katbroj=66&godina=2012/2013>.

Планирање образовно-васпитног рада: као пример се наводи планирање подршке транзиције деце у школу, у годишњем плану рада ПУ. За неку децу у ППП и ОШ раде се ИОП, у чему учествује предшколски или школски тим уз активну улогу родитеља.

Примена прилагођених метода и организације: примењивати методологију „корак по корак” која је усмерена на дете⁷¹; давати детету јасне инструкције, које оно може да разуме и на које може да одговори; говорити полако да дете може да чита са усана наставника; најавити деци када ће бити питана; омогућити деци да се сама јаве када су спремна да одговарају; испитивати дете само усмено ако има проблеме са писањем или тражити помоћ вршњака да пишу оно што дете диктира; примењивати дескриптивно оцењивање уместо бројчаног или комбиновано са бројчаним и после првог разреда; не давати детету задатке које не може да испуни, не тражити да користи средства која не може да адекватно употреби, не задавати активности које траже физичке вештине и предиспозиције које дете нема; подстицати похађање допунске наставе; давати детету задатке које ће радити код куће својим темпом; од петог разреда одржавати наставу у једној учионици, ако је у одељењу дете које има тешкоће са кретањем; подстицати децу да истражују и сама налазе одговоре, а не тражити од њих да пасивно уче; давати деци јасне инструкције како да се понашају и шта се од њих очекује, успоставити правила у одељењу/школи и доследно их спроводити; мењати активности, прилагођавати их, чинити наставу забавном, интересантном и стимулативном; допуштати детету да се креће током часа по учионици, да напусти час раније ако има тешкоће са пажњом или када му је то потребно због нетолеранције на буку и сл.

Укључивање детета у ваннаставне активности у школи и ван школе како би развијало своје потенцијале и таленте.

Стручна помоћ је потребна не само детету, већ и родитељима и наставницима, и то помоћ психолога, педагога, лекара, специјалних педагога, социјалних радника и сл.

Стручно усавршавање наставника: стручни састанци у школи, предавања и тренинзи посвећени теми транзиције, инклузије, изради ИОП-а и слично; подршка стручњака ван ПУ/ОШ; коришћење стручне литературе.

Постоје и неке **специфичне мере подршке**, као што су одложен упис у школу, прелазак из „специјалне” у „редовну” школу, коришћење штампача на Брајевом писму.

---

⁷¹ Више информација на ЦИП Центар вебсајту <http://cipcentar.org/index.php/nacini-delovanja/korak-po-korak> и на вебсајту ISSA http://www.issa.nl/program_early_child.html.

4. Модел подршке детету током преласка на виши ниво образовања

4.1 ИНКЛУЗИВНА ПРАКСА, СПРЕМНЕ ШКОЛЕ И СПРЕМНО ДЕТЕ

Савремена педагошка и психолошка мисао указују на значај квалитетних наставника и *спремних школа за децу* које индивидуализованим приступом и применом разноврсних облика и метода рада, у сарадњи са локалном заједницом, стварају услове за успешно школовање све деце. Када се разматра спемност детета за школу, фокус више нису само личне карактеристике детета⁷² већ се узимају у обзир капацитети породице да подржи образовање детета, капацитети школе да изиђе у сусрет различитим потребама детета и породице, капацитети локалне заједнице да различитим сервисима подржи дете, породицу и школу, јер су сви одговорни за његово успешно образовање.

Спемне школе обезбеђују неометан прелазак детета из кућног у школско окружење, настоје да обезбеде континуитет између предшколског и основношколског образовања, користе разноврсне методе и облике рада да детету омогуће да разуме сложен и узбудљив свет у коме живи, посвећене су успеху сваког детета, посвећене су успеху сваког наставника и сваке одрасле особе која ступа у интеракцију са децом током школског дана, шире приступе у раду са децом за које се показује да подстичу повећање постигнућа, развијају алтернативне услуге и програме како би свако дете имало добит, окренуте су деци у заједници, преузимају одговорност за резултате и имају јако вођство⁷³.

Спемне школе обезбеђују неопходну подршку детету. На пример, оне се усмеравају на програме транзиције, праве везе између предшколских услуга и школа и прилагођавају свој образовни приступ како би одговарао детету. Оне имају професионално особље и погодно окружење за учење, а особље има позитивна очекивања за сву децу;

Спемне школе имају програме стручног усавршавања који подржавају професионални развој наставника, препознају важност прилагођавања стилова подучавања тако да одговарају детету и олакшавају укључивање родитеља;

Спемне школе су прилагодљиве. Оне не теже да имају програме који су 'једна величина за све'. Штавише, оне се прилагођавају како би пронашле шта је успешно у индивидуалним околностима. Школе преузимају одговорност за успех сваког појединог детета. Имају јако и јасно вођство и способност да одреде и приступе одговарајућим ресурсима;

Спемне школе препознају да деци може користити подршка изван школе, укључујући доступност адекватне здравствене бриге и исхране, тако да промовишу сарадњу између сервиса и партнерство у учењу.

Ackerman and Barnett (2005) и Dockett S. 2007, str. 42

Спемне школе коегзистирају са спремним заједницама. Локалне заједнице би требало да буду усмерене ка пружању подршке детету и породици и развијању разноврсних сервиса подршке како би обезбедиле да се права детета остварују путем правичних услуга доступних сваком детету.

Како истиче Dockett S. (2007), једна од основних карактеристика *спремних школа* јесте посвећеност континуитету. Постоје многи начини на које школе могу да подрже континуитет за децу и породицу приликом транзиције у школу: унапређивање интеракција и успостављање

⁷² Индивидуалне физичке, интелектуалне, емоционалне, социјалне и језичке карактеристике детета, чији се ниво развоја процењивао као показатељ спремности за школу, престају да буду пресудне за одлуку да ли ће се дете уписати у школу или не. Пред систем образовања и васпитања поставља се захтев да постане флексибилан и пронађе одговарајуће начине да пружи образовање свој деци.

⁷³ Ready Schools: A report of the Goal 1 Ready Schools Resource Group by Rima Shore, *The National Education Goals Panel*, 1998, <http://govinfo.library.unt.edu/negp/reports/readysch.pdf>

разумевања између професионалаца у образовању, развијање програма рада и приступа учењу и подучавању⁷⁴ који су комплементарни, унапређивање комуникације уз пуно уважавање између предшколског и школског окружења, обезбеђивање континуитета у подршци која је доступна деци, интеракције које се остварују са децом. Неке аспекти континуитета у подршци детету које треба размотрити у транзиционим периодима приказане су на слици 2.

Слика 2. Континуитет између нивоа образовања

4.2 РАЗУМЕВАЊЕ ТРАНЗИЦИОНОГ ПЕРИОДА

Врсте транзиције у обавезном образовању и васпитању

Када размишљамо о ситуацијама преласка на виши образовни ниво⁷⁵ обавезног образовања, лако уочавамо две маркантне тачке: полазак у први разред⁷⁶ и прелазак у пети разред:

⁷⁴ То је посебно случај када се у курикулуму супротстављају „приступ усмерен на дете” и „дидактички” приступ и сугерише да се сваки приступ може повезати са посебним окружењем. – Dockett & Perry (2004) и Dockett S. (2007), str. 43

⁷⁵ Институционалној, вертикалној транзицији кроз образовни систем.

- дете може да пође у први разред ОШ⁷⁷ из ППП и из породице⁷⁸, а
- у пети разред може да пређе из четвртог разреда: у истој школској згради, из подручне у матичну школу⁷⁹, из неподељене школе⁸⁰ и из комбинованог одељења⁸¹ у матичну школу.

Полазак у предшколску установу и полазак у средњу школу такође су значајни, али се њима нисмо бавили због ограничених капацитета пројекта.

Осим поменутих, постоје и неке специфичне ситуације транзиције, као што су прелазак из „малих школа“ у „велику школу“ у трећем разреду⁸², или прелаз из једне школе у другу на истом нивоу (дисциплинска мера, селидба и други приватни разлози), а за децу са тешкоћама постоји и могућност да на истом нивоу школовања пређу из специјалних школа у редовне, и обрнуто.

Због постојања тих варијација, тешко је направити једнообразни транзициони план, већ свака установа треба да га прави уважавајући карактеристике контекста у којем дете функционише.

Ако се детету не обезбеди потребна подршка, свака наведена ситуација преласка може постати системска имплицитна препрека његовом/њеном даљем школовању и остваривању права на образовање.

С друге стране, све ситуације преласка на следећи ниво образовања могу бити показатељ успешности напредовања детета ка самосталном животу.

Разумевање транзиције

Прелазак на следећи ниво образовања најчешће је посматран као изолован догађај који се тиче само детета и његове породице. Седамдесетих година прошлог века, Бронфербренер указује на то да се развој детета дешава у интеракцији са многобројним системима са којима дете непосредно долази у додир (породица, вршњачка заједница, вртић, школа, медији...), као и у међусобним интеракцијама представника различитих система. Пошто сваки од система са којима дете долази у контакт функционише у широј друштвеној заједници у интеракцији са осталим друштвеним системима (управни одбори, политичка тела, црква), на развој детета утиче шири друштвени контекст. На слици 3. приказан је поједностављени модел развоја на основу Бронфербернере теорије развоја.

⁷⁶ За децу са тешкоћама често је полазак у обавезни ППП први сусрет са образовним системом.

⁷⁷ Деца у Србији у први разред полазе са 6,5 година.

⁷⁸ Иако је ППП обавезан, нека деца га још увек не похађају.

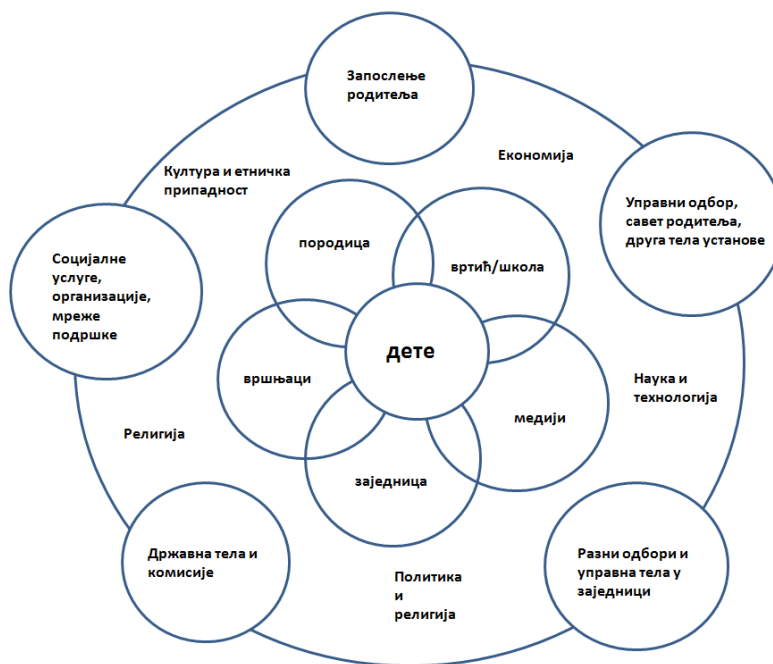
⁷⁹ Осим преласка са разредне на предметну наставу и свега што та промена носи (већи број наставника са различитим стилима интеракције и предавања, веће оптерећење ученика задацима и захтевима, разноврсни садржаји и предмети), неке школе имају обичај да од ученика четвртог разреда формирају нова одељења у петом разреду. Ако дете прелази из подручне у централну школу, мења место, а ако прелази из комбинованих одељења, мења и вршњачко окружење. У том периоду се дешавају и промене на личном плану детета. За већину деце започиње период сазревања и интензивних физичких и психолошких промена са навршених 10, 11 година, што све говори о томе да је неопходно сагледати ситуацију преласка у складу са карактеристикама установе, породице и индивидуалног развоја детета.

⁸⁰ Сви ученици од првог до четвртог разреда наставу имају у једној учионици.

⁸¹ Када су у једном одељењу ученици два или више разреда, најчешће првог и трећег, односно, другог и четвртог разреда.

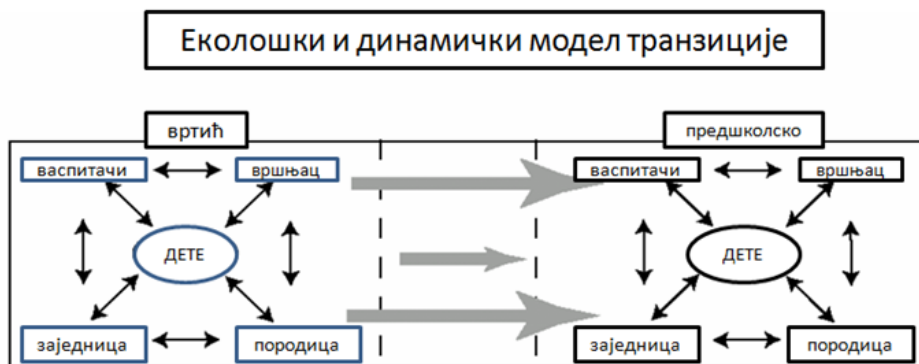
⁸² То је случај када се у једном школском дворишту налазе два објекта, па ученици који заврше трећи разред прелазе у „велику“ школу, где наставу похађају од четвртог до осмог разреда. Овај прелазак на почетку четвртог разреда је нека врста међуфазе у односу на велику промену у петом разреду.

Слика 3. Приказ развоја детета према еколошком моделу Бронфербренера

У складу са таквим схватањем развоја је и разумевање транзиције Роберта Пјанте приказано на слици 4.

Слика 4. Еколошки и динамички модел транзиције

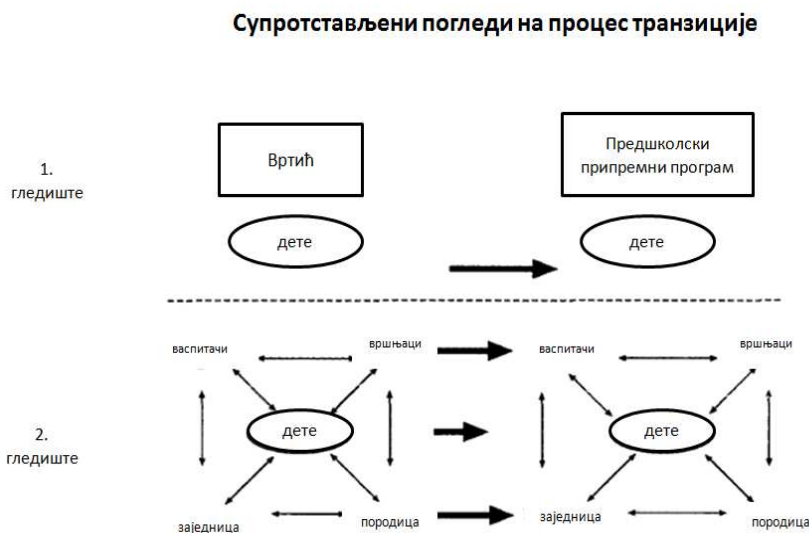

Социјална екологија транзиције у школу:
учионице, породице и деца;
Пјанта Р., Рими-Кауфман С,
Универзитет Вирџинија

Модел указује на то да се прелазак на виши ниво образовања тиче свих оних са којима дете ступа у интеракције: породице, вршњака, васпитача и заједнице. Сваки од учесника има своје одговорности, а сам процес транзиције није схваћен као једнократни догађај (на пример,

приредба добродошлице приликом поласка у први разред), већ као процес који траје кроз време. На слици 5. приказана су ова два супротна начина разумевања транзиционог процеса.

Слика 5. Супротстављени погледи на процес транзиције

Као што је на слици приказано, транзиција је, с једне стране, приказана као изолован догађај који се тиче само детета и установе, а с друге стране, као низ догађаја током дужег временског периода у којима учествују сви они који су у непосредном окружењу детета, само дете, установа и заједница. Иако се Пјанта бави прелазним периодима у оквиру предшколског васпитања и образовања, сматрамо да се овај модел може применити и приликом поласка у први и пети разред ОШ, па и приликом поласка у средњу школу.

Критеријуми успешне транзиције

Периоди транзиције могу бити стресни, али не нужно и са негативним последицама.

Доживљај личне компетентности и дораслост новим задацима током транзиционог периода позитивно утичу на школска постигнућа, емоционалну и социјалну добробит детета. С друге стране, ако дете не може да одговори на изазове који се пред њега постављају у том периоду, може доћи до застоја у напредовању, социјализацији, развијању самопоуздања, осећања личне компетентности и резултатима учења.

Оптимална мера изазова, нових и непознатих ствари потребна је детету како би развијало сопствене потенцијале. За време транзиционог периода, треба обезбедити подршку која ће бити између презаштићености и потпуног препуштања детета самом себи. Као развојни подстицај, важно је обезбедити потребан континуитет и дисконтинуитет.

Резултати анализе фокус група показују да су добробит детета и школске заједнице повезани и да подршка детету утиче на развој школе у целини. Детаљнији приказ критеријума успешне транзиције дат је у Прилогу 10.

Подршка деци у периоду транзиције обухвата активности које одрасли који се баве дететом у породици, предшколској установи и основној школи планирају и реализују како би детету олакшали процес преласка на следећи ниво образовања. Процес транзиције утиче на то да ли ће адаптација детета на нову средину, захтеве и очекивања бити лакша или тежа и да ли ће се успоставити основе за даље успешно школовање. Начин на које ПУ и ОШ праве везе са децом, породицама и заједницом указује на то да ли постоји планирани програм активности за подршку детету током транзиционог периода. Такви програми за пружање подршке служе повезивању различитих контекста у којима деца живе (Dockett & Perry, 2006; 2007).

У литератури се разликују два типа програма: *оријентациони* – који служи томе да се деца и родитељи информишу и упознају са школом и како она функционише⁸³, и *индивидуализовани*, усмеравајући индивидуалним потребама детета и породице у дужем временском периоду током кога се прилагођавају сви укључени: деца, родитељи, васпитачи и наставници (Dockett, S. 2008).

4.3 МОДЕЛ ПРУЖАЊА ПОДРШКЕ У ПЕРИОДУ ТРАНЗИЦИЈЕ

Наше одређење транзиционог периода и плана

Транзициони период смо дефинисали као период који траје неколико месеци⁸⁴ пре поласка детета у први, односно пети разред и током првог полугодишта првог, односно петог разреда. Како ће се дете прилагодити на нове услове, не сме бити брига само његове породице већ и предшколске установе, васпитача, основне школе, наставника разреда и предметне наставе, стручних сарадника ПУ и ОШ, али и вршњака, рођака, пријатеља и свих других који су повезани са дететом⁸⁵.

Током тог периода праве се одређени планови.

План подршке деци и родитељима на нивоу оријентације при преласку из ППП у први разред ОШ, односно из четвртог у пети разред ОШ, јесте *општи програм активности* и може бити саставни део програма рада установе. Организују се активности које доприносе бољем упознавању родитеља и деце са захтевима, обавезама и правима које имају на неком од следећих нивоа образовања. У његовој изради ПУ и ОШ међусобно сарађују или га израђују самостално, у складу са изнетим потребама родитеља и деце. Овај план помаже деци и породицама да стекну неопходне информације о томе како школа функционише.

Транзициони план, као план подршке конкретном детету и његовој породици, односи се на дужи временски период и обухвата стицање потребних знања, планирање и реализацију разних видова разумних прилагођавања⁸⁶ како би се обезбедили оптимални услови за укључивање и напредовање детета у школској средини. Овај транзициони план представља индивидуализовану

⁸³ Обилазак школе, састанци са запосленима у школи, боравак деце неко време у учионици са другим ученицима и сл.

⁸⁴ У ужем смислу, траје десетак месеци: од пролећа до зиме календарске године у којој дете полази у школу, односно цело друго полугодиште четвртог разреда и прво полугодиште петог. У ширем смислу, почиње и раније.

⁸⁵ Лични пратилац детета, ако га има, специјалисти различитих профила, вршњачки фацитатори и сл.

⁸⁶ „Разумно прилагођавање” означава неопходно и адекватно модификовање и усклађивање, којим се не намеће несразмерно, односно непотребно оптерећење, када је то у конкретном случају потребно, како би се обезбедило да особе са инвалидитетом уживају, односно остварују равноправно са другима сва људска права и основне слободе. – Конвенција о правима особа са инвалидитетом, члан 2, став 4. Доступно на: http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_potvrđivanju_konvencije_o_pravima_osoba_sa_invaliditetom.html.

подршку детету током периода привикавања на нову средину и нове захтеве. Битно је да се нагласи да то није индивидуални образовни план(ИОП), али може бити његов део.

Планирана подршка током транзиционог периода може се планирати у јединственом документу којим се дефинишу активности и улоге свих актера, временски рокови, начин праћења реализације активности и процена ефеката. Могућа форма тог документа приказана је у поглављу *Анализа препрека и израда транзиционог плана*.

У складу са договором свих укључених и проценом потреба детета, сваки актер може имати свој план активности без креирања заједничког документа. У том случају, наставни кадар своје активности планира у својој редовној документацији.

Актери и процес

Илустрација процеса транзиције и улоге оних који су помажу детету да што безболно ије прође кроз период привикавања на нову средину приказана је на слици 6.

Слика 6: Транзиција кроз систем образовања

За планирање подршке током оба транзициона периода родитељи треба чешће да контактирају са члановима стручног тима за инклузивно образовање (СТИО). На преласку у *први разред* треба организовати заједничке састанке тимова из ПУ и ОШ, васпитача и наставника разредне наставе, стручних сарадника обе установе. На преласку у *пети разред* интензивира се сарадња наставника

разредне и предметне наставе, СТИО и тима за пружање додатне подршке детету⁸⁷ ако је био формиран у нижим разредима. Састанцима могу присуствовати и други стручњаци који раде са дететом на основу предлога и захтева родитеља.

Циљеви састанака: сагледавање и анализа могућих препрека за потпуно учествовање ученика у школском животу у односу на начин његовог функционисања и израда плана потребних прилагођавања, упознавање са јаким странама ученика и са областима у којима му је потребна подршка, израда транзиционог плана.

Најмање један од тих састанака би требало да буде посвећен упознавању детета и НРН, односно са разредним старешином, упознавању детета са школским простором и другим особљем.

Важно је да се активности планирају и реализују у договору и сарадњи, да се прате и процењују. Још је **важније** да планирање буде усмерено на добробит детета и да његов исход буде лако прилагођавање и успешно школовање детета.

Укључивање детета у израду плана подршке у транзиционим периодима

Да би дете са тешкоћама развијало спремност за преузимање одговорности за сопствени живот, самосталност, вештине самозаступања и изношења свог мишљења, треба му омогућити да учествује на неком од састанака на којима се израђују планови подршке за период транзиције.

Одрасли, и наставници и родитељи, имају одговорност да траже предлоге од детета и да чују његово мишљење о плановима. Водитељ састанка би требало да омогући да дете и одрасли изнесу своје мишљење и идеје уз узајамно уважавање. Разговор треба усмеравати на трагање за најбољим решењем које омогућава стварање потребних услова у установи за укључивање детета у различите активности. О детету се не сме разговарати у трећем лицу, као да оно није ту.

Треба поразговарати пре свега са самим дететом, да би у старту научило да буде питано о властитом животу и преузело одговорност за њега.

Мене мој тата воли више него било кога у свом животу, али ни дан данас не разуме због чега испадам из колица док причам и тера ме да се исправим или ме сам подиже усред разговора или реченице, а ја сам одувек знала зашто падам и да не функционишем на тај начин, то не бих била ја.

Поштеније је особи рећи: „Први пут се сусрећемо са неким ко функционише као ти, желимо да обезбедимо одговарајуће услове рада, упути нас или нам реци ко може да нас упути како то да постигнемо“, уместо распитивати се код других, макар то били и чланови породица.

Професорка српског језика и књижевности и активисткиња покрета за права особа са инвалидитетом

Како се активности током транзиционих периода тичу и друге деце, са и њима треба поразговарати. Деца из одељења (на часовима одељенског старешине) и ученички парламент школе могу осмишљавати и споводити различите активности којима ће подржати вршњаке. Тиме ће се развијати заједништво и деца ће преузимати одговорност за своје одлуке и њихову реализацију.

⁸⁷ Директор установе, после добијене писмене сагласности родитеља, формира овај тим када је потребно израдити ИОП за дете, члан 8, Правилника оближним упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање.

Мислим да је ово веома битно. Деца из одељења су стално у контакту са дететом са тешкоћама и због тога брже и лакше са њим успоставе комуникацију, али то није случај и са другом децом из школе. Како дете треба слободно да се креће по школи, излази на одморе и слично, требало би и са децом из других одељења о томе да се разговара. Чини ми се да се овоме не посвећује довољно пажње, а да је веома битно.

Мама ученика четвртог разреда

Заштита података о детету

Сарадња и размена информација кључни су фактори успешног планирања и пружања подршке детету у транзиционом периоду. Веома је важно водити рачуна о томе које се информације о детету и породици размењују, на који начин и између кога. И ПУ и ОШ имају обавезу да у процес договарања о размени информација и у саму размену информација укључе и родитеље јер су они заступници права свог детета. Уколико се у ПУ, односно у ОШ, прати напредовање детета и води документација о њему – педагошки профил, портфолио, друга педагошка документација и слично, родитељи би морали да добију копију како би били информисани шта ова документа садрже, да буду питани и укључени у начин представљања информација о детету школском кадру или другим стручњацима.

Чување података о детету мора се водити у складу са *Законом о о заштити података о личности*. Иако је донет 2008. године, он се углавном не поштује у оквиру образовног система, као ни у раду интересорних комисија. Уколико постоје недоумице око тога како водити документацију о детету уз заштиту његових личних података, потребно је контактирати канцеларију Повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности⁸⁸.

4.4 Улоге запослених у ПУ и ОШ

Сви одрасли који брину о детету требало би да се окупљају ради заједничког усаглашеног деловања са циљем пружања подршке детету. Такође, они једни другима могу да помажу и међусобно се оснажују. Запослени у ПУ, ОШ и други стручњаци требало би да пружају подршку породици, а родитељи и други стручњаци требало би да пружају подршку школи да на најбољи начин изиђе у сусрет образовним потребама детета.

Стручни тим за инклузивно образовање (СТИО): анализира препреке за потпуно укључивање детета у вртићку/школску заједницу, планира и реализује активности на нивоу установе за смањивање и превазилажење препрека, прави транзициони план за дете у сарадњи са тимом за пружање додатне подршке детету⁸⁹ (тим за ДПД), уколико је формиран за дете.

⁸⁸ Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности је самосталан државни орган, независан у вршењу своје надлежности, који штити остваривање права регулисаних Законом о слободном приступу информацијама од јавног значаја и Законом о заштити података о личности.

Више информација на <http://www.poverenik.rs/sr/ovlascenja-poverenika-di.html>

Закони су доступни на <http://www.poverenik.rs/sr/pravni-okvir-pi/zakoni.html>

⁸⁹ „Тим за пружање додатне подршке детету“ је дефинисан у *Правилнику о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање*, али се усталила пракса да се он назива „тим за ИОП“.

Када је реч о укључивању деце са тешкоћама у систем образовања, СТИО предшколске установе треба да:

- анализира препреке укључивању детета и прави план њиховог превазилажења у оквиру установе и за конкретне вртиће, ради на формирању позитивних ставова васпитача о укључивању детета и отклањању постојећих физичких, комуникационих и других препрека;
- иницира, заједно са породицом, израду транзиционог плана за успешно укључивање детета у први разред основне школе.

Стручни тим за инклузивно образовање ОШ треба да:

- плански и систематски ради на укључивању детета са тешкоћама у целокупан живот школе, подстичући формирање позитивне климе, стицање потребних информација и знања свих актера;
- ради на превазилажењу физичких, комуникационих и других препрека у односу на целину школе;
- ради на обезбеђивању континуитета за дете у облицима, методама, начинима рада између васпитача и наставника разредне наставе, као и између наставника разредне и предметне наставе.

Стручни сарадници: иницирају и остварују контакте са запосленима у другим установама, са удружењима са локланом самоуправом; информишу породице, васпитаче и наставнике о планираним активностима на подршци деци у транзиционим периодима; повезују децу, родитеље, васпитаче и наставнике; планирају подршку за децу током транзиционог периода; организују сарадњу са децом и породицама, васпитачима и наставницима у анализи препрека и усмеравају тај процес; прате процес пружања подршке и реализације транзиционих планова.

Васпитачи и наставници разредне наставе: на стручним састанцима размењују искуства о методама, облицима рада, дидактичким средствима и о предузетим прилагођавањима на основу стеченог искуства; пружају подршку деци, родитељима и наставницима предметне наставе током транзиционог периода; сарађују са децом и породицама у анализи препрека.

Васпитачи који раде ППП остварују контакт са породицама и децом са тешкоћама на самом почетку обавезног образовања. Они утичу на стварање првих утисака детета и породице о томе да ли су добродошли у образовни систем и на развијање позитивних ставова других родитеља и деце према укључивању деча са тешкоћама. Васпитачи могу у великој мери да олакшају прелазак на следећи ниво образовања пружањем информација родитељима и припремајући дете. Васпитачи су значајан извор информација наставницима разредне наставе и могу помоћи основној школи да се припреми.

Наставници разредне наставе (НРН) могу своја сазнања о успешним методама и облицима рада, о врстама и начинима прилагођавања материјала и дидактичких средстава, о успешним начинима праћења напретка и оцењивања ученика да пренесу наставницима предметне наставе, посебно ако постији потреба да се ради ИОП за ученика и у петом разреду. Такође, НРН могу да помогну да се дете припреми за промену која га очекује у петом разреду и да смање тензију и стрепње својих ученика. Могу олакшати процес успостављања сарадње између породице и разредног старешине, осталих наставника и других стручњака са којима су сарађивали четири године. Контактима са ученицима виших разреда, могу да утичу да они постану вршњачка подршка за дете са тешкоћама.

Наставници разредне наставе имају значајну улогу у обезбеђивању континуитета за дете јер повезују ПУ и ОШ. Треба имати у виду да се истовремено и НРН емоционално одвајају од генерације деце коју испраћају и припремају за нову, те су и они у транзиционом периоду и прилагођавају се променама у свом раду.

4.5 Кораци у упознавање породице, детета, наставника и успостављање сарадње

Контакти пре уписа: процес успостављања сарадње родитеља и школе требало би да почне током процеса избора школе када дете и родитељи посећују школу да би се упознали са простором, наставницима, стручном службом. Ако тих контаката није било, онда сарадња почиње при упису детета у школу.

Када је реч о упису у *први разред*, сарадња са школом започиње у периоду пре формалног уписа и испитивања детета, а приликом поласка у *пети разред*, она се наставља, сем ако дете долази из друге средине (подручна или друга школе).

Упис детета у школу: упис у школу и прелазак у следећи разред врши се у складу са процедуром која је уређена законом.

Упис у *први разред* врши се на основу захтеване документације⁹⁰. Испитивање детета од психолога или педагога школе заказује се у договору са родитељима. Ако је потребно, унапред се заједно са родитељима планира начин на који ће се испитивање обавити, која врста подршке је детету потребна током испитивања, ко ће је пружити, која додатна средства су потребна и слично.

Полазак у *пети разред* не захтева никакву посебну процедуру, сем оне која је уобичајена за прелазак у следећи разред.

Интервју са родитељима: када се дете уписује у школу, уобичајено је да се обавља интервју са родитељима. Могуће је да при *поласку у први разред* психолог/педагог школе, у договору са родитељима, закаже опсежнији интервју са циљем да добије детаљније информације о детету, па и увид у неке здравствене карактеристике детета, уколико постоји медицинска документација и уколико за тим има потребе⁹¹.

На основу прикупљених информација, психолог/педагог, ако постоји могућност избора, предлаже наставника разредне предметне наставе који има одговарајућу сензибилност, искуство и знање. То се односи и на избор разредног старешине за децу која полазе у *пети разред*.

Обезбеђивања континуитета за дете

Континуитет метода и облика рада

Када се дете упише у *први разред*, требало би организовати заједнички састанак са члановима СТИО ОШ и ПУ, члановима тима за додатну подршку детету⁹², родитељима и другим особама које

⁹⁰ Извод из матичне књиге рођених, потврда из ППП, потврда из дечјег диспанзера након обављеног прегледа, пријава места боравка на основу увида у личну карту.

⁹¹ При поласку у *пети разред*, ако ти подаци већ постоје у педагошком профилу детета, па опсежан интервју није потребан.

⁹² То су најчешће психолог или педагог ОШ и ПУ, васпитачице које су радиле са дететом у ППП, наставници разредне наставе, наставници предметне наставе, што зависи од тога да ли дете полази у *први разред* или прелази у *пети разред*.

добро познају дете, са циљем да размене информације које доприносе очувању континуитета метода и облика рада, квалитета интеракције и информације о захтевима⁹³ које се постављају пред дете између два нивоа образовања. У складу са договором и потребама, то може бити први у низу састанака.

Након што је дете уписано у ОШ, састанак између установа би требало да иницира ПУ, јер васпитачи у ППП и психолог/педагог имају искуство у раду са дететом и знају које су информације о школи потребне родитељима. Међутим, ако до тога не дође, родитељи треба да подстакну ОШ да организује састанак за дете са васпитачима и психологом/педагогом из ПУ.

Као део припрема за полазак у *пети разред* требало би организовати састанак са родитељима, наставником разредне наставе и потенцијалним разредним старешином у петом разреду ради размене информација и успостављања сарадње. Те активности би требало планирати на почетку другог полугодишта четвртог разреда, на иницијативу психолога/педагога ОШ и наставника разредне наставе, у сарадњи са родитељима.

На почетку *петог разреда*, требало би одржати састанак са свим наставницима који предају у петом разреду. Тај састанак би требало испланирати тако да води успостављању почетне основе за сарадњу, а могу га фацилиитирати психолог/педагог ОШ и разредни старешина. На том састанку би НРН и родитељи информисали НПН о постигнутим резултатима, успешним методама и облицима рада, начину функционисања детета и осталим битним подацима.

Обезбеђивање континуитета за дете у социјалним односима

Континуитет дружења, социјална и емотивна подршка од деце са којом је успоставило контакте сваком детету олакшава прилагођавање на новонасталу ситуацију. За децу за коју постоји ризик да ће теже успостављати нове контакте обезбеђивање континуитета у том домену је још значајније.

При поласку у *први разред*, требало би водити рачуна да у одељењу заједно са дететом са тешкоћама буде и неко од другова из вртића, са којим је било блиско или успоставило добар контакт.

При поласку у *пети разред* најчешће се не нарушава континуитет у социјалним односима, сем у случајевима када постоји пракса формирања нових одељења петог разреда. У том случају, требало би се консултовати са наставником разредне наставе и децом.

Ако дете са тешкоћама долази у *пети разред* из подручног или комбинованог одељења, требало би обратити додатну пажњу на упознавање детета са новом средином, карактеристикама школске зграде и дворишта, организацијом наставе, са вршњацима и сл. Простор треба правовремено прилагодити, припремити особље, набавити адекватну опрему, као када дете полази у *први разред*.

Обезбеђивање учествовања у активностима школе

У транзиционом периоду требало би организовати састанке на којима би се анализирале препреке учествовању детета са тешкоћама у активностима школе. На њима могу учествовати васпитачи, наставници, стручни сарадници, родитељи и друге битне особе које предложи

---

⁹³ При планирању и споровђњу ИОП важно је обезбедити континуитет у нивоу и сложености задатака за дете, без обзира на захтеве који су предвиђени наставним планом и програмом.

родитељи, СТИО установе и тим ДПД. Такви састанци треба да обезбеде информације на основу којих ће установа моћи да планира реализацију разумних прилагођавања како би се обезбедило учествовање детета у свим активностима ОШ.

Када запослени у ОШ позивају родитеље и представнике ПУ на састанак са циљем да заједно планирају превазилажење препрека потпуном учешћу детета у школским активностима, ствара се основа за успостављање сарадничких и партнерских односа између породице и установе. Породици се на тај начин упућује јасна порука да је установа заинтересована за добробит детета, а обезбеђује се и континуитет између ПУ и ОШ.

Састанци на којима се прати напредак детета

Тим за ДПД би требало да, током редовног праћења напретка детета, обрати пажњу на то да ли су анализом и планом превазилажења обухваћене све препреке које се могу јавити током текуће и наредних школских година.

Састанци на којима учествује дете: сврха таквих састанака је да се омогући да се дете упозна са новом средином, наставником разредне наставе, наставницима предметне наставе, разредним старешином у пријатној атмосфери, да изнесе своје виђење планираних активности, да изнесе предлоге и коментаре.

Такве састанке би требало организовати на неформалан начин, у опуштајућој атмосфери, водећи рачуна о томе да сви актери буду мотивисани. Уколико се процени да је потребно, упознавању наставника, родитеља и детета могу претходити упознавање наставника и родитеља или разговори телефоном и слично. Упознавању би требало да присуствују и школски психолози/педагози, али би се претходно са родитељима требало договорити о томе који је укупан број непознатих особа који неће узнемирити дете. Процес упознавања би требало да траје и да не буде ограничен на само једно виђење, већ да обухвати више заједничких активности са дететом, разговор, игру и друго.

5. ПРИПРЕМА ЗА ШКОЛУ

Шта би родитељи требало да знају о функционисању школе

- Организација рада школе: да ли постоји рад по сменама и како је организован, распоред часова, да ли постоји кабинетска настава, да ли школа има боравак, организација наставничког дежурства, да ли школа има амбуланту и слично.
- Флексибилност рада: колико школа има воље и објективних могућности да се прилагођава начину функционисања детета (на пример, ако дете има тешкоћа са кретањем, а школа се налази на брдовитом терену).
- Приступачност и безбедност простора школе: да ли су приступачни и безбедни прилаз школи, школска зграда (ходници, учионице, трпезарија и други простори) и двориште, ако је школска зграда спратна, како ученици и запослени стижу на горње нивое, шта се предузима да се унапреди доступност школске зграде и слично.
- Опремљеност школе адекватним дидактичким материјалима, опремом, софтвером⁹⁴.
- Стручни ресурси: да ли школа има стручни тим за инклузивно образовање⁹⁵, стручност и искуство наставног кадра и психолога/педагога у области инклузије (да ли су укључени у обуке и пројекте којима се подржава развој инклузивности школе).
- Сарадња школе са родитељима: на који начин се родитељи могу укључити у рад школе, да ли могу да борава на часу и помажу детету, да ли у школи постоји клуб родитеља или било какав вид подршке за родитељство.
- Додатна подршка детету: да ли се обезбеђује, на који начин, ко је пружа, да ли школа има искуства са укључивањем личног пратиоца за дете и да ли помогла да се обезбеди за дете;
- Да ли постоји организовани превоз ученика који долазе у матичну школу, да ли постоји школска кухиња, да ли постоји удобан и безбедан простор у школи где деца која путују до школе могу да се окупе ако стигну раније или чекају превоз.
- Секције и клубови: да ли постоје, како се организују ваннаставне активности, како се припремају излети и екскурзије.
- Да ли постоји школски полицајац или неко друго обезбеђење у школи.
- Начин спровођења професионалне оријентације ученика.
- Начин организације провере знања и „мале“ матуре.

Како родитељи могу да дођу до информација о школи?

⁹⁴ Треба имати на уму да неке школе и без тога имају одличне ресурсе за квалитетан рад са децом јер имају квалитетне наставнике.

⁹⁵ Могуће је да школа нема такав тим јер до сада није било потребе за тиме. Тада је битна спремност школе да оформи тим у најбржем поступку.

- Упознавањем са законима и правилницима⁹⁶ којима је уређена област образовања (на сајту Министарства просвете, науке и технолошког развоја, али и на другим сајтовима намењеним родитељима и подршци инклузивном образовању⁹⁷).
- Од васпитача и психолога/педагога ПУ у којој је дете, као и од психолога/педагога и наставника ОШ.
- На оријентационим састанцима за родитеље које организују ПУ и ОШ, као део припреме за полазак у први разред.
- Током посета пре уписа детета.
- На родитељском састанку у ПУ који држе заједно запослени у ПУ и ОШ.
- На родитељском састанку за родитеље ученика четвртог, односно петог разреда, и свим осталим родитељским састанцима.
- На састанцима савета родитеља и од својих представника у савету родитеља школе.
- У школској управи од саветника за инклузивно образовање.
- Од познаника, других родитеља, родбине, суседа, бивших ђака, особа са инвалидитетом, невладиним организацијама које сарађују са школама (треба бити опрезан јер се информације из друге и треће руке не подударају са објективном сликом).
- Од удружења грађана која се баве заштитом права детета и подршком инклузивном образовању, која могу бити значајан извор информација и подршке породицама.
- Путем медија, брошура, интернет презентације школе.

5.1. ПОЛАЗАК У ПРВИ РАЗРЕД

Зашто је важно изабрати школу на време?

Што пре се изабере школа, пре може почети припрема детета за школу и школе за дете.

Ако почетак припреме почне тек после уписа у априлу, мају или јуну, школа има мало времена за планирање, прилагођавање средине, начина рада и свега што треба ускладити са начином функционисања детета и постојећим условима у школи.

Већ у периоду октобар – децембар године пре поласка детета у школу, родитељи би требало да се информишу:

⁹⁶ Родитељи би требало да се информишу о својим правима и дужностима, који су дефинисани законом и правилницима, и о могућим начинима реаговања, ако примете да се права њиховог детета не поштују. Први корак је обраћање разредном старешини и управи школе усмено, а по потреби и писменим путем. Ако то не уроди плодом, у следећим корацима се треба обратити школској управи, саветнику за инклузивно образовање, школској инспекцији. Уколико се не добије одговарајући одговор и не уследи акција, онда се треба обратити заштитнику грађана.

⁹⁷ http://cipcentar.org/i_roditelji_se_pitaju/, <http://inkluzivno-obrazovanje.rs/>, www.inkluzija.org, <http://www.velikimali.org/>

- о томе каква је процедура уписа детета у школу, која је документација потребна (те информације је могуће прикупити лично или прегледом интернет презентација школа);
- о школама које су им на располагању, како би изабрали школу која највише одговара њиховом детету; препоручује се да се бира школа која је најближа месту становања, односно школа у коју ће ићи већина деце из предшколске групе.⁹⁸

У пракси се дешава да стручна служба ПУ, ако има таква сазнања и у најбољем интересу детета, родитељима препоручи школу која можда и није у непосредном окружењу становања, али за коју сматра да ће на најбољи начин задовољити потребе детета.

Постоји опасност да таква пракса може да доведе до новог облика издвајања и ученика и школа. Због тога, чим се дете са тешкоћама упише у најближу школу, треба започети припрему школе и детета за прелазак на следећи ниво образовања. Добро би било да се упис обави што раније јер је за припрему свих актера потребно доста времена.

Припрема породице

Породица је активан учесник у припреми детета за полазак у школу и сарадник школи током њене припреме. Не сме се заборавити да се родитељи и други чланови породице и сами морају припремити за школовање детета јер је и за њих то велика промена и изазов. Разумевање за бригу и обавезе родитеља у периодима припреме детета за школу, адаптације и каснијег школовања, морали би да имају и колеге и надређени на послу. Родитељи би требало да разумеју и практикују своје право да добију подршку како би могли да подрже своје дете.

Шта све породица треба да научи и уради током транзиционог периода:

- да се информише о правима и обавезама које као родитељи имају у односу на школовање свог детета, о механизмима остваривања и заштите тих права;
- да планира усклађивање обавеза са ритмом школе и евентуалним третманима које дете има;
- да планира и спроводи припрему детета за код куће;
- да пружи подршку школи у процесу прилагођавања на начин функционисања детета;
- да наставницима пружа потребне информације о детету;
- да прати развој, понашање и напредовање детета;
- да заједно са психолозима/педагозима ПУ и васпитачима планира начине успостављања сарадње са ОШ и наставником;

Уколико у школи постоји и ради Клуб родитеља омогућити присуство једном састанку родитељима будућих првака, а касније их и укључити. Отвореност, искреност, спремност за сарадњу, размена личних искустава, могућност да свој страх и стрепњу изнесеш некоме ко је кроз све то прошао и ко те разуме, значајни су извори информација и подршка коју родитељ у том периоду добија. Школама које немају Клуб родитеља, препоручујемо оснивање.

педагог, ОШ из Суботице

⁹⁸ Основна школа има обавезу да прими свако дете које по месту становања припада територији школе. У случају да родитељ жели да упише дете у другу школу, школи у фебруару треба да најави упис и поднесе захтев који ће она размотрити.

- да заједно са наставником, психолозима/педагозима ОШ планира родитељски састанак на коме ће се другим родитељима објаснити у каквој је ситуацији дете и договорити о томе како да се деци у одељењу објасни како могу да комуницирају са дететом, играју се, како да му пружи подршку и слично;
- да заједно са наставником, психолозима/педагозима ОШ направи план и распоред упознавања детета са школском средином;
- да обезбеди податке и телефон особе од поверења коју школа може да позове у хитном случају, ако су родитељи недоступни;
- да упозна наставника, психолога/педагога ОШ са другим значајним особама које саветима и конкретним предлозима могу да помогну да се обликује доступна, подстицајна и безбедна средина за учење за дете.

Припрема детета

Када размишљамо о адаптацији детета, требало би да из његовог/њеног угла сагледамо све промене и изазове на које оно треба да одговори. На пример, приступачност школске зграде и уређење простора морамо да посматрамо из позиције детета, са његове висине, у односу на његов начин кретања и слично.

Разговор са дететом веома је значајан, а информације о његовим размишљањима, бригама, страховима и очекивањима од школе даће нам и цртежи, игра, евентуалне промене у навикама (на пример, у исхрани, спавању) и понашању. Треба пажљиво посматрати и проверити своја запажања са дететом и другим одраслима да се не би догодило да донесемо погрешне закључке.

На поласку у школу, од детета се очекује да има одређена знања, развијене навике, да је самостално у одређеним областима бриге о себи, да уме да оствари контакт са вршњацима и одраслима, да може да одложи потребе на неко време, да може да разуме захтеве упућене групи, да може да се носи и са успехом и неуспехом, да има развијен појам о себи... Дугачка је листа захтева који се пред дете постављају, а васпитачки кадар и родитељи се труде да подстакну дете да развије и усвоји те вештина и знања до почетка школовања.

Када пође у први разред, дете се упознаје са: НРН и психологом/педагогом школе, другим школским особљем (члановима инклузивног тима, другим наставницима, ненаставним особљем), другом децом из одељења и школе, захтевима, правилима и очекивањима која се пред њега постављају, простором школе и окружењем, путем од куће до школе, дневним ритмом и рутинама у школи...

Листа потребних вештина и навика као могући подсетник (преузето из: *Школа по мери детета – Приручник за рад са ученицима редовне школе који имају тешкоће у развоју*, Институт за психологију Филозофског факултета у Београду, Београд 2007, стр. 31) :

- устајање у тачно одређено време, успостављање и стабилизација хигијенских навика;
- припрема за полазак у школу (облачење, паковање торбе према распореду);
- учење безбедног начина кретања, оријентација у простору и времену;
- вежбање организације пажње у временским границама школског часа;
- постепено стварање радних навика;
- стрпљиво припремање детета на правила понашања за време наставе и школских одмора;
- навикавање на вршњаке, ако је дете стицајем околности било изоловано;
- прављење плана рада после школе (прецизно утврђено време за домаће задатке и школу).

Разговори са наставницима требало би да помогну родитељима да се опусте уколико дете не може да задовољи постављене захтеве и да своју бригу не пренесу на дете. Школа је образовно-васпитна установа која би требало не само да подучава већ и да васпитава и негује дете. Улога школе је да подржи дете да у највећој могућој мери развије своје потенцијале, а не да захтева да задовољи одређени праг знања, вештина и компетенција већ при самом уласку у школу. За подршку развоју детета битно је да оно буде укључено у вршњачку групу јер деца уче једно од другог. Извори информација и даваоци подршке детету су родитељи и други чланови породице, наставни кадар из ПУ и школе, старија браћа и сестре, друга деца.

Шта се може радити у ПУ и код куће

Играње школе: привикавање на нова правила, захтеве и очекивања од детета, радне навике, осамостаљивање и слично део су редовне припреме за школу која се спроводи у предшколској установи. Слична припрема требало би да се одвија и код куће на основу стручних савета васпитачког и наставног кадра.

Посете школи и дружење са децом и одраслима, присуствовање часовима и ваннаставним активностима.

Разговор о школи, о доживљајима и искуствима родитеља и старије деце. Са дететом треба разговарати и подстаћи га да цртежом и драматизовањем ситуација, играњем улога, искаже своје виђење школе и евентуалне бриге.

Школа може да припреми примере неколико игара које родитељи могу да играју са својом децом и да их истовремено припремају за школу. Примери ових игара се могу објавити на сајту школе и/или давати родитељима приликом уписа детета.

Педагог, ОШ из Суботице

Припрема школе (наставници, психолози, педагози, директори, друго особље)

Припрема школе обухвата:

- континуирано развијање свести да је школа, односно сваки наставник у школи, одговоран за образовање СВЕ деце;
- планирање стручног усавршавања особља школе и других разноврсних облика стицања, размене и примене потребних општих и специфичних знања за рад са децом са тешкоћама која се уписују у школу;
- објективно разматрање препрека које спречавају да наставне и ваннаставне активности у школи буду доступне свој деци;
- разумевање начина функционисања детета и његових образовних потреба на које треба одговорити како би се оно потпуно укључило у живот школе;
- планирање разноврсних облика разумних прилагођавања за свако дете и потребних видова подршке на основу претходних анализа;
- планирање могућих начина коришћења постојећих ресурса и укључивање услуга и сервиса у заједници који доприносе већој социјалној и образованој укључености детета и породице.

Прилагођавање школе би требало да:

- омогући да се дете и његова породица осећају да су добродошли у школи;
- предупреди могуће проблеме у укључивању детета у школски живот, постизању резултата и целокупног напредовања детета у складу са његовим могућностима;
- обезбеди континуитет у васпитним поступцима у односу на оне у породици;
- допринесе добробити све деце а не само појединачног детета са тешкоћама;
- допринесе формирању позитивних ставова особља школе о образовању деце са тешкоћама;
- допринесе јачању наставничких компетенција.

5.2. ПРЕЛАЗАК У ПЕТИ РАЗРЕД

Зашто је прелазак у пети разред изазов сваком детету?

У узрасту када полази у пети разред дете доживљава развојне промене које обухватају физиолошке промене и његов однос према себи и другима: родитељима, наставницима, вршњацима.

Преласком на предметну наставу, дете мора да одговори на нове изазове на емоционалном, социјалном, сазнајном и физичком плану и прилагоди се новонасталим околностима. Одваја се од наставника са којим је радило четири године и успоставља комуникацију са већим бројем наставника истовремено, при чему истовремено мора да се прилагоди већем оптерећењу, другачије изложеним и организованим наставним садржајима.

У петом разреду успех често опада, одељење које је функционисало као заједница се раслојава, стара пријатељства се прекидају, нова настају, ривалство се појачава. Стрес због преласка у пети разред појачава се још више ако у школи постоји пракса формирања нових одељења у петом разреду.

Управо због свих тих изазова, са припремама за прелазак у пети разред треба почети још док су деца у четвртом разреду, односно треба припремити предметне наставнике за нову генерацију ученика, прилагодити школско окружење и организацију рада, набавити или изградити одговарајућа наставна средства.

Припрема породице за пети разред

Породица је у овом периоду у деликатној ситуацији. С једне стране, она подржава дете за наставак школовања и помаже школи у њеној припреми. С друге стране, чланови породице мењају своје понашање према детету да би му омогућили да се осамостали у школовању и социјалним односима и да превазиђе препреке. Истовремено са променама у животу детета и породица се мења и прилагођава.

Шта све породица треба да научи и уради у овом периоду?⁹⁹

- Да планира и иницира начине укључивања детета у активности и процесе у вршњачкој групи, одељењу, школи.

---

⁹⁹ Све што је поменуто у вези са поласком детета у први разред важи и за полазак у пети, овде се набрајају само специфичности преласка у пети разред.

- Да укључи дете у процес одлучивања и планирања подршке током транзиције, али и током даљег школовања.
  - Да разговара са дететом о изазовима и подстиче његово осамостаљивање.
1. Да пружи подршку школи: да заједно са психолозима/педагозима ОШ и учитељем/ицом планира начине успостављања сарадње са разредним старешином и НПН.
  2. Ако је потребно, да заједно са НРН, разредним старешином, психолозима/педагозима ОШ направи план и распоред упознавања детета са школском средином.
  3. Да успостави и одржава сарадњу са разредним старешином и НПН, да им пружа информације о развоју, понашању детета код куће и напредовању.
  4. Да учествује у раду савета родитеља одељењске заједнице, савета родитеља школе (и клуба родитеља ако га школа има) како би утицала на остваривање права детета и подстакла друге родитеље да их подрже.

Како породица може да припреми дете за полазак у пети разред?

Чланови породице треба са дететом да разговарају о изазовима и изборима који су пред њим. Родитељи треба да уваже мишљење детета, да сазнају његове стрепње и бриге, препознају капацитете детета да се носи са променом, да поштују жеље и темпо детета.

Своје стрепње и бриге родитељи не треба да преносе на дете већ да их размотре у разговору са другим одраслима (родитељи, запослени у школи и други стручњаци). Родитељи треба унапред да размотре шта и на који начин треба прилагодити у школи како би се обезбедили услови да се дете укључи у школску заједницу и успешно школује.

Са дететом треба разговарати о:

- другој деци, вршњацима из одељења и школе (поготово ако се формирају нова одељења у петом разреду или ако деца долазе из подручних школа и издвојене зграде) и плански ширити круг њихових пријатеља;
- захтевима, правилима, очекивањима која ће се пред њега поставити, о томе да може да очекује да различити наставници имају своје стилове подучавања, очекивања и правила која ће постепено упознавати;
- променама које настају у пубертету на физичком, емотивном и социјалном плану.

Упознајте дете са:

- простором школе (са распоредом учионица ако је настава организована кабинетски, другим школским просторима), двориштем и ширим окружењем¹⁰⁰;
- путем од куће до школе;
- изменама дневног ритма на који је навикло у прва четири разреда и почните са стварањем нових навика на време.

Шта све школа може да уради – листа идеја о могућим активностима којима се олакшава прелазак детета у пети разред

¹⁰⁰ То је посебно важно ако деца до тада нису имала прилику да се упознају са централном школском зградом, ако долазе из подручне школе или издвојене зграде.

- Психолог/педагог и наставници разредне и предметне наставе раде са свом децом на успостављању међусобних веза и развијању пријатељстава и развијају сарадничке односе између одељења. За то су посебно погодни настава у природи, излети и екскурзије, као и заједничко организовање приредби или других ваннаставних активности.
- Упознавање детета, породице и будућег разредног старешине у опуштеној атмосфери на опроштајној приредби или на родитељском састанку у четвртом разреду. Школа организује неформалне заједничке активности за НРН, НПН, родитеље и ученике.
- Укључивање родитеља у радионице са родитељима и у све активности у школи где је могуће.
- НРН треба да створи позитиван однос деце према преласку на предметну наставу.
- Будуће одељенске старешине петог разреда треба да посете одељење и присуствују неком часу због упознавања деце.
- У четвртом разреду НРН могу да се договоре да поједине часове држе у одељењу другог учитеља ради привикавања деце на више различитих наставних и васпитних стилова. Треба испланирати часове које ће НПН одржати деци у четвртом разреду.
- Укључивање ученика четвртог разреда у ваннаставне активности наставника старијих разреда.
- Организовање тимске наставе – наставници предметне и разредне наставе раде заједно на некој теми.
- НРН припрема писмени материјал о деци за разредне старешине (примери, предлози).
- НРН доставља разредном старешини писмени извештај о одељењу, постигнућима по предметима за свако дете.
- НРН доставља разредном старешини портфолио за свако дете које прелази из четвртог у пети разред.
- Ако је потребно, НРН који добро познаје ученика учествује у изради педагошког профила, плана индивидуализације и ИОП-а за ученика у петом разреду.
- Сарадња НРН и НПН током целе школске године у петом разреду.
- Размена искустава НПН сличних предмета о методама и облицима рада и оцењивања.
- Присуство НРН на првом родитељском састанку у петом разреду.

6. АНАЛИЗА ПРЕПРЕКА ЗА УСПЕШНО УКЉУЧИВАЊЕ ДЕТЕТА/УЧЕНИКА

6.1. ВРСТЕ ПРЕПРЕКА

У окружењу детета са тешкоћама уочљиве су неке групе препрека на које оно наилази у процесу укључивања у образовни систем.

1. Институционалне: (дис)континуитет у садржајима учења, облицима, методама, начину рада у установама које се баве образовањем деце, непостојање контакта запослених на различитим нивоима образовања, изостанак сарадње и тимског рада између различитих установа битних за образовање и друштвено укључивање детета, али и изостанак тимског рада у образовној установи...

2. Комуникацијске: (не)постојеће процедуре и праксе размене информација у оквиру установе и породице, (не)постојеће процедуре и праксе размене информација између различитих институција, недоступност информација и изостанак њиховог представљања на различите и алтернативне начине;; непризнавање потреба да се у комуникацији са децом (или њиховим родитељима, ако је потребно) користе различита средства (сличице, гестови, знаковни језик, техничка помагала...), непознавање тих облика комуникације...

3. Психосоцијалне: препреке које настају услед тога што је један број запослених у образовној установи, али и родитеља и деце, неинформисан, без довољно знања, социјално дистанциран и са негативним ставовима и бројним предрасудама у вези са децом са тешкоћама; негативни ставови и пружање отпора настојањима да се обезбеде услови за образовање све деце у складу са принципима инклузивног образовања...

4. Физичке: (не)доступност, (не)уређеност и (не)опремљеност средине за учење, играње и дружење за децу са сметањима и тешкоћама (као и уже и шире околине школе/предшколске установе), удаљеност школе од куће, (не)организованост превоза за децу...

Осим препрека на које наилази дете и његова породица у свом окружењу, неопходно је имати на уму да **деца имају различите капацитете и отпорност на стресне ситуације**. Због тога би у транзиционим периодима требало сагледати личне карактеристике детета како би се план подршке ускладио са њима: његове снаге и слабости, начин учења, карактеристике социјализације и прилагођавања на новонастале околности¹⁰¹, карактеристике личности и темперамента¹⁰², богатство и разноврсност искуства са другом децом и разноврсним животним ситуацијама.

Неке препреке постају приметне на самом почетку укључивања детета у установу, а неке тек касније, услед природног тока одрастања, све веће потребе детета за осамостаљивањем, постављања нових образовних задатака и укључивања у нове активности. Током школске године и у даљем току школовања детета са тешкоћама требало би у више наврата анализирати уобичајену праксу у установи са циљем да се детету омогући да учествује у свим аспектима живота установе.

---

¹⁰¹ Брзо или споро прилагођавање.

¹⁰² Интровертност, стидљивост, везаност за једног васпитача/учитеља.

6.2. ПРЕВАЗИЛАЖЕЊЕ ПРЕПРЕКА

Израда транзиционог плана

Приликом израде транзиционог плана:

- усмерите своју пажњу на образовну средину (физичку, социјалну, психолошку), видљиве и прикривене препреке које у њој постоје за укључивање детета у све аспекте живота установе;
- **водите рачуна да се усредсредите на оно на шта можете да утичете у својој средини и на то како можете да је мењате, а да не упаднете у замку „поправљања“ детета;**
- ако планирате неке специфичне облике и врсте подршке за укључивање или прелазак са једног на други ниво образовања намењене само детету/ученику са тешкоћама, планирајте их тако да не изазовете додатне етикетирање детета, указивања на његово оштећење и његово/њено искључивање, односно подршку планирајте тако да буде што је могуће дискретнија;
- планирајте активности тако да доприносе добробити свих ученика и водите рачуна о здрављу, безбедности и интересу све деце;
- водите рачуна о постојећим ресурсима у школи, изводљивости планираних активности, практичности решења, будите прилагодљиви, отворени за ново, испробавајте, постављајте себи мерљиве, увремењене, достижне, релевантне, одређене (конкретне и јасне) циљеве.

Мерама и активностима које предузимате треба да спречите додатно оптерећивање или наношење штете детету са тешкоћама у односу на:

- време и напор које треба да уложи током боравка у вртићу/школи и у обављање активности, односно наставних и других задатака;
- могуће излагање непријатностима, увредама или понижавању од вршњака и одраслих;
- додатно нарушавање могућности или умањивање могућег напредовања.

При изради транзиционог плана, потражите информације, уз сагласност и учешће родитеља, у документима који већ постоје:

- у *индивидуалном плану подршке детету* на основу мишљења Комисије за процену потреба за пружањем додатне образовне, здравствене или социјалне подршке детету/ученику (образац 3 *Правилника о додатној образовној, здравственој и социјалној подршци детету и ученику*);
- ако је у предшколској установи или у ОШ од првог до четвртог разреда за дете прављен *педагошки профил, план индивидуализације или индивидуални образовни план* (образац 2 *Правилника о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање*), преузмите из њега информације о дневним рутинама, облицима, методама и начинима рада и комуникације, начинима успостављања социјалних односа и управљања понашањем чија ће примена обезбедити континуитет између ОШ и ПУ, односно нижих и виших разреда ОШ.

У процесу прављења плана имајте поверења у своје снаге и умеће, посаветујте се са породицом и самим дететом, другим стручњацима ван школе, будите отворени и осетљиви за разноврсне

начине на које се дететове потребе у образовању могу задовољити или су задовољаване. Редовно преиспитујте планирано и постигнуто.

На основу информација које прикупите овим анализама бићете у могућности да, у сарадњи са породицом и дететом, изградите транзициони план као вид индивидуализоване подршке при преласку са једног на други ниво образовања. Циљ таквог плана је да уклони препреке у окружењу за учење ослањајући се на снаге и могућности детета. Тако настали план транзиције можете да наведете у рубрици „Остале мере подршке” у табели *Процена потреба за подршком* (образац 1 *Правилника о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање*).

Формулари за израду транзиционог плана

Циљ је да се на основу анализе постојећих препрека направи план и предузму активности за њихово превазилажење коришћењем ресурса који већ постоје у установи¹⁰³, да се одреде носиоци активности и временска динамика. План за превазилажење препрека дат је у облику табеле за израду акционог плана, а други део документа односи се на планирање индивидуализоване подршке детету и породици при преласку на виши ниво образовања и васпитања. Постоје две форме за израду транзиционог плана, једна за ПУ, а друга за ОШ. У табелама 6 и 7 приказани су и један и други план. Формулар за ПУ се налазе на компакт-диску у прилогу 7.1, а за ОШ у прилогу 7.2.

---

¹⁰³ Или је њихово набављање део плана превазилажења препрека.

Табела 6. План превазилажења препрека и израде индивидуализованог плана подршке детету и породици на нивоу ПУ

ПУ:

Објекат:

Име и презиме детета:

Врста плана (заокружити):

- прелазак из породице у припремни предшколски програм
- прелазак из вртићке групе/развојне групе у припремни предшколски програм
- прелазак из ППП у први разред

Области живота у предшколској установи/вртићу	Препреке у установи које спречавају потпуно укључивање детета	Шта треба предузети како би се препреке превазишле	Постојећи ресурси или шта треба набавити/урадити	Носиоци активности/ сарадници	Приоритети /временска динамика
План превазилажења препрека потпуном укључивању детета у живот предшколске установе					
Приступачност вртића и прилагођеност ентеријера и екстеријера карактеристикама кретања и степену самосталности детета					
Организација простора у групној соби, доступност играчака, центара/кутића, других простора у вртићу је таква да дете може да их користи самостално или уз минималну помоћ					

Информације о распореду активности, ритму дневних активности су такве да дете може да их разуме					
Стил комуникације детета, интеракција са вршњацима, поштовање правила понашања					
Ставови, интеракција и знање васпитача који доприносе стварању подстицајне и безбедне атмосфере у групи за дете					
Ставови, интеракција и знања осталог особља које долази у контакт са дететом и породицом					
Ставови друге деце и њихових родитеља					
Начини рада – облици, методе, индивидуализација					
Усклађеност тихих и бучних активности и понуда разноврсних материјала					
Боравак на ваздуху: у дворишту, у шетњама					

Учешће детета у дешавањима у вртићу: приредбе, отворени дани, радионице, посебни облици рада					
Дневни одмор у вртићу					
Оброци: доручак, ручак, ужина					
Учешће детета у дешавањима ван вртића: излети, позориште, библиотека, посете предузећима, смотре, јавни наступи					
Рекреативни боравак деце у природи					
Безбедност, здравствена заштита, превенција насиља					
План евакуације деце из објекта					
Нешто друго					

Планирање подршке детету и породици у – полазак у први разред					
Области за израду индивидуалног транзиционог плана	Основне активности, кључне карактеристике, опис	Шта треба предузети	Постојећи ресурси или шта треба набавити/урадити	Носиоци активности/ сарадници	Приоритети /временска динамика
Планирање информисања и сарадње ПУ у припреми особља школе за новог ученика/ученицу					
Планирање обезбеђивања континуитета у облицима, методама, начинима рада између васпитача и наставника разредне наставе					
Планирање информисања детета и породице о карактеристикама изабране основне школе, обавезама и правима					
Планирање припреме детета и породице на промене које настају са поласком у први разред у обавезама, навикама и дневним рутинама					
Планирање припреме детета на захтеве школског живота: самосталност, навике, вештине, предзнања					

Планирање изградње капацитета за промену и прилагођавање детета и породице новим ситуацијама					
Обезбеђивање механизма подршке детету и породици у транзиционим периодима који су у надлежности ПУ или њихово иницирање у локалној заједници у сарадњи са ОШ					

Табела 7. План превазилажења препрека и израде индивидуализованог плана подршке детету и породици на нивоу ОШ

ОШ:

Име и презиме детета:

Период за који се прави транзициони план (заокружити):

- прелазак из предшколског припремног програма у први разред основне школе
- прелазак из четвртог у пети разред из подручне школе
- прелазак из четвртог у пети разред у оквиру исте школе

План превазилажења препрека потпуном укључивању детета у живот основне школе					
Област школског живота	Препреке у установи које спречавају потпуно укључивање детета	Шта треба предузети како би се препреке превазишле	Постојећи ресурси или шта треба набавити/урадити	Носиоци активности/ сарадници	Приоритети /временска динамика
Приступачност учионица, дворишта, тоалета, ходника и прилагођеност ентеријера и екстеријера карактеристикама кретања и степену самосталности ученика					
Колико је организација простора у учионицама у складу са начином функционисања ученика					
Информације о школи и школској пракси, наставни садржаји се преносе у складу са карактеристикама и начинима комуникације ученика					

Знање, стил интеракције и ставови наставног и ваннаставног особља који доприносе стварању подстицајне и безбедне средине за учење					
Ставови других ученика и њихових родитеља					
Стил комуникације ученика, интеракција са вршњацима, поштовање правила понашања					
Методе и облици рада, очекиване активности на часовима, приступачност информација и садржаја током наставе					
Омогућавање учешћа ученика на часовима физкултуре, спортским данима					
Омогућавање учешћа ученика у ваннаставним активностима у школи: изложбе, секције, такмичења					
Омогућавање учешћа ученика у ваннаставним активности изван школе: школа у природи, излети и екскурзије					
Омогућавање учешћа ученика у ваннаставним активностима изван школе: посете музејима, позориштима, биоскопу, другим институцијама					

Омогућавање учешћа ученика у одељењским и школским прославама, приредбама и свечаностима					
Омогућавање ученику да надокнади пропуштено услед изостајања са наставе					
Одмори и слободно време у школи					
Ритам школског дана и распоред смена					
Ужина, ђачка исхрана					
Безбедност, здравствена заштита, превенција насиља					
План евакуације ученика из школе узима у обзир функционисање детета					
Нешто друго					

Планирање подршке детету и породици у – полазак у први разред / пети разред					
Области за израду индивидуалног транзиционог плана	Основне активности, кључне карактеристике, опис	Шта треба предузети	Постојећи ресурси или шта треба набавити/урадити	Носиоци активности/ сарадници	Приоритети /временска динамика
План припреме наставног и ваннаставног особља (наставника разредне наставе, наставника предметне наставе, спремачица, осталих који долазе у додир са дететом и породицом)					
Планирање обезбеђивања континуитета у облицима, методама, начинима рада између васпитача и наставника разредне наставе, односно наставника разредне наставе и наставника предметне наставе					
Планирање информисања детета и породице о карактеристикама школе, обавезама и правима					
Планирање припреме детета и породице на промене које настају поласком у први, односно пети разред у обавезама, навикама и дневним рутинама					
Планирање припреме детета на захтеве школског живота: самосталност, навике, вештине, предзнања					

Планирање изградње капацитета за промену и прилагођавање на нове ситуације детета и породице					
Обезбеђивање механизма подршке детету и породици у транзиционим периодима који су у надлежности ОШ или њихово иницирање у локалној заједници у сарадњи са ПУ					

Упутства за попуњавање плана превазилажења препрека потпуном укључивању детета у живот основне школе

При попуњавању претходно приказаних табела треба имати на уму да се оне не односе на анализу личних карактеристика и начина функционисања детета већ на оно што треба променити у окружењу, стилу комуникације, информисању, ставовима и начину планирања активности, да би се учинило да образовни и васпитни процес буде доступан детету и ученику са тешкоћама без обзира на његов начин функционисања.

Оваква анализа ће Вам умногоме помоћи да планирате мере отклањања физичких и комуникационих препрека (образац 1 *Правилника о ближим условима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање*) и да планирате и обезбедите потребну подршку и континуитет за дете при преласцима на више нивое образовања. Ако треба адаптирати простор, идеје и упутства за потребна прилагођавања могу се наћи у примени принципа универзалног дизајна¹⁰⁴ и *Правилника о техничким стандардима приступачности*¹⁰⁵.

Овај подсетник се односи и на предшколску установу и на основну школу. Много од онога што ћемо поменути битно је и за полазак у први и за полазак у пети разред.

Питајте се:

Физичка средина ПУ и ОШ

- Колико су детету приступачни учионица, двориште, холови, тоалет, остали простори ПУ и ОШ које користе деца и ученици? Да ли је осветљење адекватно? Има ли рукохвата, колико је за дете безбедно кретање по школи?
- Како обележити простор тако да олакшава сналажење деци са интелектуалним тешкоћама, деци која су слабовида и слепа, деци остећеног слуха, глувој, деци са смањеним интелектуалним способностима и свој осталој деци?
- Да ли су натписи довољно велики и адекватни за слабовиду децу?
- Да ли постоји и да ли је потребан кутак за опуштање, одмор детета (у учионици, али и ван ње)?
- Да ли постоји, а ако не где се може организовати кутак за родитеље док чекају децу, односно за родитеље који помажу у школи?
- Где је најбоље место за дете да седи у учионици, каква је организација простора у учионици адекватна да подржи укључивање детета и одговори на његове/њене друге потребе, вршњачку подршку, да омогући лако кретање и већу самосталност детета у раду током наставе?

¹⁰⁴ „Универзални дизајн” означава дизајн производа, окружења, програма и услуга које користе сви, у највећој могућој мери, без потребе прилагођавања или специјалног дизајнирања. „Универзални дизајн” не искључује помоћна средства за одређене групе особа са инвалидитетом када је то потребно. *Конвенција о правима особа са инвалидитетом*, члан 2, став 5.

¹⁰⁵ http://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/023_Microsoft%20Word%20-%20Pravilnik%20o%20tehnickim%20standardima%20pristupacnosti.pdf

- Шта све треба правовремено припремити и планирати како би настава и боравак у школи детету били приступачни?

Здравље, исхрана, безбедност

- Да ли је школско особље обучено за пружање адекватне прве помоћи, да ли је обезбеђена адекватна брига о давању лекова ако су потребни?
- Постоји ли план евакуације у којем су предвиђене карактеристике сваког детета и да ли су пронађена оптимална решења за брзу евакуацију?
- Да ли школско особље познаје специфичности у исхрани, алергије и слично?
- Како дете реагује на сензорну стимулацију, како му обезбедити одмор или кретање када му је то потребно? Како осигурати безбедност детета на одмору без ускраћивања дружења и игре са вршњацима?
- Шта све треба правовремено припремити и планирати да би дете било безбедно и заштићено у школи?

Самосталност детета

- Која врста подршке је потребна детету у кретању и одласку у тоалет?
- Која врста подршке је потребна детету исхрани и облачењу?
- Која врста подршке је потребна детету у писању, читању и учењу?
- Ко ће и када пружати потребну подршку: лични пратилац, уз помоћ родитеља, волонтери?
- Шта све треба правовремено припремити и планирати да би се подстицала самосталност детета?
- Како омогућити детету да постаје све самосталније и све мање зависно од помоћи?

Како комуницирати са дететом

- Да ли треба обезбедити картице/сличице за комуникацију или неко друго средство алтернативне и аугментативне комуникације?
- Да ли треба организовати обуку и ангажовати преводиоца на знаковни језик, организовати учење знаковног језика за вршњаке и наставнике, учење Брајевог писма или обуку за коришћење неког комуникационог софтвера?
- Да ли треба испланирати начине превазилажења комуникацијских препрека и начине успостављања контаката у комуникацији са децом и са одраслима?
- Да ли је и на који начин дневни распоред приказан разумљиво свој деци, на пример сликовно?
- Шта све треба правовремено припремити и планирати да би се остварила успешна комуникација?

Праћење напретка и процењивање

- Остваривања образовних исхода – ко, на који начин, уз примену којих инструмената додатно прати развој и напредовање детета, уз уобичајено оцењивање или оцењивање на основу индивидуалног образовног плана?
- Како је треба организовати испитивање знања: да ли само усмено, уз помоћ некога ко чита задатке и пише по диктату, да ли треба предвидети више времена за рад детета, омогућити коришћење технологије – дигитрон, рачунар и слично? Треба планирати начине на које се дете укључује у тај процес.
- Како се информације о напретку размењују са дететом и родитељима и другим наставницима?
- Како се информације добијене на основу праћења целокупног напретка детета користе за даље планирање?
- Шта све треба припремити и планирати како би дете могло да прати свој напредак у учењу?

Флексибилност у организовању

- Шта треба променити у организацији рада, на који начин дневни распоред активности у установи треба прилагодити детету, како то најбоље извести?
- На који начин се планира надокнада наставе када дете одсуствује дуже због болести, терапија или из других разлога?
- Да ли се реализација кабинетске наставе прилагођава начину функционисања ученика?
- Да ли се и како планира вршњачка подршка или едукација у случају дужег кућног лечења или организовање кућних посета наставника када је то потребно?
- Да ли се и на који начин планира коришћење информационо-комуникационих технологија као средства подршке (аудио-снимци, повећање текста на екрану, коришћење рачунара за самостално писање, укључивање одсутног детета у рад у одељењу путем интернета, на пример коришћењем Скајпа и неких других облика учења путем интернета)?

Методе и облици рада

- У којој мери уобичајени облици, методе и технике рада одговарају потребама детета? Шта треба променити, како и зашто и које методе користити?
- На који начин облици и методе рада обезбеђују образовни и васпитни континуитет са радом у предшколском припремном програм?
- Како активно укључити дете у процес наставе, како неговати тимски рад и кооперативно учење? Како развијати вршњачко учење и подршку?
- Шта треба правовремено планирати и припремити?

Наставна средства

- Да ли школа поседује адекватну опрему, дидактички материјал, прибор, играчке, софтвер?
- Ако нема, шта је потребно, где то набавити, како направити, како искористити окружење као могући извор знања... У пракси се показало да су наставна средства, дидактичке игрице и материјал који наставник специјално израђује за одређено дете функционална и да дају добре резултате.

Ваннаставне активности¹⁰⁶

- Како планирати и организовати ваннаставне активности тако да дете са тешкоћама може да учествује у секцијама, приредбама, спортским данима, излетима, екскурзијама и осталим ваннаставним активностима током свог школовања? Ако постоји недоумица о могућим начинима укључивања, питајте дете и родитеље, васпитачицу, а касније учитеља/ицу.
- Како правовремено планирати и припремити све што је потребно да би се дете укључило у ваннаставне активности?

Однос са вршњацима

- Како подстаћи и подржати комуникацију и упознавање са осталом децом? Како, када је то потребно, обезбедити учење знаковног језика? Како децу информисати о осталим начинима остваривања комуникације?
- Како упознати дете са децом из других одељења и обезбедити њихову сарадњу?
- Како развијати и неговати дружење са вршњацима ван школе (прославе рођендана, дружење на игралишту и у парку, кућне посете...)?

Однос наставног и ваннаставног особља

- Како развијати позитивне ставове, информисати и обучавати образовно особље за рад са децом са сметњама у развоју и инвалидитетом?
- Како превентивно реаговати на проблеме који се могу очекивати, ко су савезници, ко може да пружи подршку, како успоставити сарадничке односе?
- Како развијати и неговати тимски рад у ПУ и ОШ, између разних образовних и васпитних установа, са представницима других значајних установа и, изнад свега, партнерство са породицама?
- На које се све начине може укључити ваннаставно особље? Како укључити ваннаставно особље у пружање подршке детету и обезбеђивање безбедности током одмора, ваннаставних и других активности?

Обезбеђивање континуитета

---

¹⁰⁶ Циљ ваннаставних активности је усвајање дела наставног програма непосредним упознавањем појава и односа у природној и друштвеној средини, упознавање културног наслеђа и привредних достигнућа која су у вези са делатношћу школе и рекреативно-здравствени опоравак ученика. Избегавање проналажења адекватних услова за учествовање ученика са тешкоћама у тим школским активностима може се протумачити као дискриминација.

- Како обезбедити да се методичка искуства стечена током рада са дететом са тешкоћама преносе осталим колегама?
- Како обезбедити континуитет сарадње васпитача, учитеља, родитеља са разредним старешином и НПН да би у планирању часова, наставних и ваннаставних активности и начина оцењивања биле одабране одговарајуће методе, облици и средства за рад?
- Како припремити сву децу за очекиване промене при преласку на више нивое образовања?
- Како организовати рад са децом и ученицима са циљем развијања разумевања и прихватања различитости и подстицања узајамне подршке?
- Како укључити стручњаке ван школе који су радили са дететом, или још увек раде, да својим идејама и саветима допринесу планирању потпунијег укључивања детета у целокупан живот школске заједнице – излете, екскурзије, спортске активности, приредбе, гостовања, такмичења?

6.3. ПЛАНИРАЊЕ У ДОКУМЕНТИМА

Активности којима се обезбеђује неометана транзиција све деце на следећи ниво образовања могу се планирати и приказати у различитим документима установе, као што су: годишњи програм рада установе, план рада стручног тима за инклузивно образовање, планови рада психолога и педагога школе, планови рада одељењских већа првог и петог разреда, планови рада одељенског старешине. Та документа представљају доказ настојања да се уваже права детета у тој установи.

Активности за израду транзиционог плана саставни су део планирања индивидуализоване подршке детету и доприносе отклањању физичких и комуникацијских препрека у складу са чланом 4. *Правилника о ближим упутствима за утврђивање права на индивидуални образовни план, његову примену и вредновање.*

Резултати анализе препрека учествовању ученика са тешкоћама у свим школским активностима представљају смернице за даљи развој школе као инклузивне заједнице: стручно усавршавање наставника, опремање наставним средствима, планирање адаптације школског простора, коришћење ресурса у заједници, и могу се приказати у школском развојном плану.

Локална заједница, у складу са потребама школа сагледаним на основу транзиционих планова, може планирати различите врсте подршке детету, породици и школи: од обезбеђивања средстава за опремање или адаптацију физичке средине установа, до формирања посебног сервиса за породице и децу који би пружао потребне услуге у транзиционим периодима.

ЛИТЕРАТУРА

ЛИТЕРАТУРА НА ЕНГЛЕСКОМ

Bohan-Baker M., Little P., The Transition to Kindergarten: A Review of Current Research and Promising Practices to Involve Families, Harvard Family Research Project, April 2004

<http://www.hfrp.org/publications-resources/browse-our-publications/the-transition-to-kindergarten-a-review-of-current-research-and-promising-practices-to-involve-families>

Ching Mey S.: *Special children and their transition into school*, The National Early Childhood Intervention Conference, , School of Educational Studies University Science Malaysia

Dockett S., Perry B., Campbell H, Hard L., Kearney E., Taffe R., Greenhill J.: *EARLY YEARS LEARNING AND CURRICULUM, Reconceptualising Reception: Continuity of learning*, Department of Education and Children's Services, Government of South Australia, December, 2007

http://www.earlyyears.sa.edu.au/files/links/final_lit_review.pdf

John R. Johnson, *PARENT AND FAMILY GUIDE TO TRANSITION EDUCATION AND PLANNING: What Parents and Families Need to Know about Transition Education and Planning for Youth with Disabilities: An Insider's Perspective* http://www-rohan.sdsu.edu/~jrjohnso/SFTEP/module12_1.pdf

Perry B., Dockett S., Whitton, D., Vickers, M., Johnston D.M.C, Sidoti,C.: *TRANSITION PROJECT*, University of Western Sydney, NSW Department of Education and Training, Sydney Region and the South East Sydney Human Services Senior Officers Group for Better Futures, 2008

http://www.youth.nsw.gov.au/data/page/1205/DET_transition_finalreport.pdf

Pianta, R.; Cox, M.: *Transition to Kindergarten*, Early Childhood Research & Policy Briefs, Volume 2, Number 2, National Center for Early Development & Learning, Chapel Hill, NC. , Office of Educational Research and Improvement (ED), Washington, DC. 2002

<http://leadershiplinc.illinoisstate.edu/researchcompendium/documents/transitiontokindergartenresearchPolicybriefs.pdf>

Pianta, R., Rimm-Kaufman,S.: *The Social Ecology of the Transition to School: Classrooms, Families, and Children*, University of Virginia<http://www.cds.unc.edu/CCHD/S2005/02-07/pianta,%20r,%2002-07%20reading.pdf>

Early Childhood Transition for Children with a Disability: home > childcare > preschool > school, Focusing on children's centres for early childhood development and parenting, (MAC:SWD), A report of the Ministerial Advisory Committee - Students with Disabilities South Australia March 2008, http://www.macswd.sa.gov.au/files/links/TRANSITION_REPORT_4_8_08.pdf

Ready Schools, A report of the Goal 1 Ready Schools Resource Group by Rima Shore The National Education Goals Panel, 1998, <http://govinfo.library.unt.edu/negp/reports/readysch.pdf>

Transition planning for Youth with Special Needs: a Community Support Guide; Ministri of Children and Family Development, British Columbia http://www.mcf.gov.bc.ca/spec_needs/pdf/support_guide.pdf

Transitions: Preschool to Kindergarten and Beyond, Handbook on Transition from Early Childhood Special Education, California Preschool Instructional Network, CA Department of Education and SEEDS, Prepared by Linda Brult http://www.cpin.us/docs/mod_transitionsfinal2.10.06.pdf

Woodhead M., Moss P.: *Early Childhood and Primary Education:Transitions in the Lives of Young Children*, Early childhood in focus 2, The Open University, 2007

http://www.bernardvanleer.org/Early_Childhood_and_Primary_Education_Transitions_in_the_Lives_of_Young_Children

ЛИТЕРАТУРА НА СРПСКОМ

Booth T., Ainscow M.: *Приручник за инклузивни развој школе (употреба Индекса за инклузију за развој инклузивне културе, политике и праксе)*, Издавач адаптираног приручника на српском језику: Save the Children УК СЕЕ – Програм за Србију и Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, Приредили: Јасмина Ђелић и Јелена Најдановић Томић, Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања; мр Данијела Вуковић, Министарство просвете Републике Србије; Душанка Гачић Брадић и Љиљана Дошен, Save the Children УК, Програм за Србију, Београд 2010

Дошен Љ. и Гачић – Брадић Д.: *Вртић по мери детета*, Save the Children, 2005. Београд

Дошен Љ.: *Зборник пројеката који промовишу инклузивно образовање у Србији*, Save the Children, јун 2008. Београд

Ердељ, Л.: *Инклузија није илузија: Педагошки завод Војводине*, 2006. Нови Сад

Ердељ, Л., Дошен Љ.: *Инклузивна школа у мултикултуралној заједници – зборник радова*, Педагошки завод Војводине, 2006. Нови Сад

Јањић,Б., Милојевић Н., Лазаревић, Л: *Примена и унапређење инклузивног образовања у Србији : приручник за запослене у вртићима и школама*, Београд, Удружење студената са хендикепом, 2013

Лазаревић, С.: *Инклузивно образовање често постављања питања*, Иницијатива за права особа са менталним инвалидитетом (МДРИ-С), 2011, Београд

Лазаревић, С.: *Мој син Стефан*, Иницијатива за права особа са менталним инвалидитетом (МДРИ-С), 2010, Београд

Мрше С., Јеротијевић М.: *Приручник за планирањ и писање индивидуалног образовног плана (нередигована везија)*: Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, 2012, Београд

Радивојевић Д., Јеротијевић М., Стојић Т., Ћировић Д., Радовановић – Тошић Љ., Коцевска Д., Париповић С., Јосимов Г., Васиљевић И., Стојановић Љ., Станаћев В., Кувелић Д., Сеизовић В.: *Водич за унапређивање инклузивне образовне праксе*, Фонд за отворено друштво, Београд, 2007